

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 321+340.12(575.3)

ТКБ:66.3+67.3(2тоҷик)

С – 21

САЙВАЛИЗОДА ҶУМАХОН САЙВАЛӢ

**ТАҲАВВУЛ ВА РУШДИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ
ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОИИ ИНСОН ДАР
ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Ректори ДМТ.

Муқарризони расмӣ:

Бобочонзода Исрофил Ҳусейн – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Қодирзода Мирзоқодир Аюб – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (ш. Хуҷанд).

Муассисаи пешбар:

Муассисаи байнидавлатии таълимии таҳсилоти олии касбии «Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон» (ш. Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия санаи «01» июли соли 2025, соати 11:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-018-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, толори шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣи шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Чомеаи муосири ҷаҳонӣ хеле босуръат рушд мекунад, ки ин ба пайдоиши технологияҳои нав, набудани марз дар фазои иттилоотӣ, муҳоҷирати назарраси аҳоли, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ғайра алоқаманд аст. Тағйироти баамаломата ба шуури одамон таъсир расонида, фаҳму дарки нави онҳоро дар робита ба талабот ва хостаҳои инсонӣ, аз ҷумла дар соҳаи иқтисодиву иҷтимоӣ ташаккул медиҳад, боиси пайдоиши муносибатҳои нави ҷамъияти мегардад, ки танзими мувофиқу муосири меъёрҳои ҳуқуқиро талаб мекунанд. Маълум аст, ки дар чунин шароити таҳаввулпазирӣ ҳуқуқ низ бетағйир монда наметавонад, он такмил меёбад, хусусиятҳои нав пайдо мекунад, то ки муносибатҳои дар ҷомеа мавҷудбуда дуруст ва сари вақт танзим шаванд, имкониятҳои кафолатноки қонунгардонидани манфиатҳои инсон ва шаҳрванд фароҳам гарданд. Маҳз ҳамин нуктаҳоро ба назар гирифта Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2018 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ таъкид карда буданд, ки субъектҳои қонунгузор бояд «сифати қонунҳои амалкунанда ва ба сатҳи рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар мутобиқ будани онҳоро мунтазам таҳлил карда, лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба талаботи рӯз мувофиқро таҳия намоянд» [7].

Дар сатҳи кунунии рушди ҷомеа инсон метавонад танҳо дар шароите пешрафти фардӣ ва ҷамъиятӣ дошта бошад, ки дар кишвари ба меъёрҳои давлати иҷтимоӣ ҷавобгӯ зиндагӣ кунад ва бо ҳадди ақали маҷмуи озуқаворӣ, эҳтиёҷоти моддӣ ва хидматрасонӣ таъмин бошад, то дар тамоми соҳаҳои ҳаёт эҳсоси амнияти иқтисодиву иҷтимоӣ дошта бошад. Ночиз будани ин меъёрҳоро махсусан шахсоне эҳсос мекунанд, ки бинобар хавфи иҷтимоӣ дар ҳолати ноамнии иқтисодӣ ва ё осебпазирии иҷтимоӣ қарор доранд, зеро дар ин ҳолат онҳо одатан аз имконияти рафъи мустақилонаи мушкилот маҳруманд ё ба таври назаррас дар қонун сохтани талаботи ҳадди ақали зиндагии худ дучори маҳдудият мешаванд. Дар ин ҳолат уҳдадорҳои дахлдорро давлат дар симои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, тамоми ташкилотҳо новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагӣ ва дигар субъектҳои, ки ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсонро дар ҷараёни фаъолияти худ амалӣ менамоянд, ба дӯш мегирад.

Бояд қайд намуд, ки баъд аз пандемияи COVID-19 ва вазъи ҷорӣ

геополитикӣ дар Аврупои шарқӣ на танҳо Тоҷикистон, балки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар умум шароити душвори иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиро пушти сар мекунад ва ин ҳолат бевосита ба коҳиши сатҳи даромади молӣ ва афзоиши аҳолии камбизоати ба ҳифзи бештари иҷтимоӣ ниёзманд, ки худ ва аҳли оилаи худро ба сатҳи шоистаи зиндагӣ таъмин карда наметавонанд, оварда расонидааст. Илова бар ин, бо назардошти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 «фироҳам овардани шароитҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои сармоягузорию андӯхтҳои нафақавӣ ба воситаҳои молиявии дарозмуҳлат бо назардошти сармоягузорӣ ба инфрасохтор дар доираи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» [6] ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолият дар бахши ҳифзи иҷтимоии аҳоли муқаррар шудааст. Чунин шароит тақозо мекунад, ки барои беҳтар кардани шароити иҷтимоӣ ва фазои иқтисодӣ дар кишвар, пеш аз ҳама, заминаҳои ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоии шаҳрвандон мавриди таваҷҷуҳи барҷаста қарор гиранд ва дар ин замина роҳҳои тақмили беҳтар сохтани асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ коркард шаванд, ки ин ҳолат мубрами мавзӯи диссертатсияро асоснок мекунад.

Ҳамчунин, муҳим будани мавзӯи пажӯҳиши диссертатсионӣ бо зарурати ба таври маҷмӯӣ ва низомнок омӯختани ташаккул ва рушди таърихӣ ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҚТ) бо ҳадафи мушаххас сохтани вазъи ҳуқуқӣ, вижагиҳои амалишавӣ, ҷанбаҳои тақмилталаби низоми кунунӣ ин категорияи ҳуқуқҳо асоснок карда мешавад. Пӯшида нест, ки бидуни мушаххас сохтани вазъи ҷорӣ қонунгузорию ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ имкони беҳтар кардани шароити ҳуқуқии шаҳрвандон дар бахшҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ба монанди хидматрасониҳои иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ, ҳимояи иҷтимоӣ, роҳандозии шароити мусоид барои муносибатҳои иқтисодӣ ва монанди инҳо ғайриимкон аст.

Ҳамчунин, зарурати омӯзиши масири таҳаввули таърихӣ ва шароити кунунӣ ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ аз он бармеояд, ки ҚТ ҳамчун давлати иҷтимоӣ, ки дар моддаи якуми Конститутсияи кишвар омадааст, барои андешидани маҷмӯи тадбирҳо ҷиҳати пешгирӣ, рафъ ё кам кардани оқибатҳои манфӣ хатарҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, мутобиқ кардани шахс ё оилаи ӯ ба шароити нави ҳаёт муваззаф аст. Дараҷаи ҳифзи иқтисодиву иҷтимоии аҳоли дар давлат аз он вобаста аст, ки механизми таъмини ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар

қонунгузорӣ то ҷӣ андоза возеҳу мушаххас зоҳир шудааст ва таҷрибаи татбиқи ҳуқуқ дар соҳаи дахлдор то кадом андоза самаранок аст. Миқдори зиёди мурофиаҳои судӣ, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии иқтисодиву иҷтимоӣ дар солҳои охир бармеоянд [52], аз самаранокии нокифояи механизми ҳифзи ҳуқуқҳои мавриди назар шаҳодат медиҳанд, ки зарурати такмили онҳоро бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи пешқадами давлатҳои демократӣ ба миён меоварад. Маълум аст, ки ин омил бе омӯзиши рушду ташаккули низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ номумкин аст.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Баъзе аз ҷанбаҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар пажӯҳишҳои мухталифи як зумра олимони тоҷик баррасӣ, таҳқиқ ва коркард шудаанд. Ҳанӯз соли 1999 А.С. Достиев фасли сеюми боби дуюми рисолаи номзиди худ «Конститутсияи ҚТ аз соли 1994 (таърихи мураттабсозӣ, қабул ва нуктаҳои асосӣ)»-ро ба мавзуи «Ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар Конститутсияи ҚТ» ихтисос дода, моҳияти онҳоро мавриди таҳлил қарор додааст [37]. Монографияи Д.Ш. Сангинов «Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии шаҳрванд ва ҷимояи онҳо аз ҷониби Суди конститутсионии ҚТ» бо вучуди соли 2013 нашр шудан ягона таҳқиқоти монографияе мебошад, ки комилан ба пажӯҳиши ҳуқуқҳои зикршуда дар доираи ҳуқуқи конститутсионӣ бахшида шудааст [13]. Дар фасли сеюми боби сеюми рисолаи доктории А.М. Диноршоҳ «Асосҳои конститутсионии танзим ва татбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ҚТ» механизмҳои амалисозӣ ва кафолатҳои таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангии инсон ба таври низомнок омӯхта шудаанд [36].

Г.Д. Солеҳзода дар рисолаи номзиди «Асосҳои конститутсионӣ ва ҳуқуқии ҚТ ҳамчун давлати иҷтимоӣ» таҳкими конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии инсонро ҳамчун таҷассуми давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш қарор додааст [46]. Ҳамчунин, мақолаҳои якҷояи А.М. Диноршоҳ ва Г.Д. Солеҳзода дар мавриди мафҳум ва ғояҳои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ [29], аҳамияти таҳкими конститутсионии ин ҳуқуқҳо дар амалисозии сиёсати иҷтимоии давлат [28] қобили таваҷҷуҳ мебошанд. С.М. Салоҳидинова дар баробари таҳқиқи фарогир дар мавриди ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ доир ба таркиб ва баъзе ҷанбаҳои ҳуқуқҳои иқтисодӣ мақолаҳои судманд нашр кардааст [30]. Ҳамчунин, монографияи ин муҳаққиқ бо ҳаммуаллифии А.М. Диноршоҳ ба

масъалаҳои муҳимми ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, фарҳангӣ ва мавқеи ҳуқуқи соҳибкорӣ дар низоми ин ҳуқуқҳо бахшида шудааст [11].

Дар радифи таҳқиқи назариявӣ-ҳуқуқии низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ қорҳои пажӯҳишии зиёде ба ҳуқуқҳои мушаххаси ин низом, ба монанди ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, меҳнат, соҳибкорӣ ва ғайра бахшида шудаанд, ки рӯйхати ҳамаи онҳоро овардан ғайриимкон аст. Аммо метавон ба як дастаи онҳо, ки дар омӯзиши низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии ҚТ аҳаммият доранд, ишора кард. Ҳамин тавр, Ғ.М. Бобокалонов ташаккул ва рушди қонунгузорию яке аз умдатарин ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-меҳнатро ба таври комплексӣ омӯхта [34], дар солҳои баъдӣ мақолоту пажӯҳишоти дигари худро дар робита ба ин мавзӯ иxtисос додааст [24; 25]. А.Ҳ. Маликова дар рисолаи номзодиаш ҷанбаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии вазифаҳои давлатро вобаста ба ҳифзи иҷтимоии пиронсолон ва маъҷубон дар ҚТ ба риштаи таҳқиқ қашида, мавзӯи муҳимми низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ-таъминоти иҷтимоиро, баррасӣ намудааст [40]. Ҳамчунин, рисолаи доктории ин муҳаққиқ ба мушкилоти ташаккули давлати иҷтимоӣ дар Тоҷикистон мансуб буда, боби чаҳоруми он пурра ба масъалаҳои ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоӣ бахшида шудааст [41]. Д.Қ. Назаров нақш ва ҷойгоҳи санадҳои байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқии меҳнат дар кишварро таҳқиқ карда, ҷанбаҳои гуногуни қонунгузорию имрӯзаи ин бахши ҳуқуқи иҷтимоиро қоркард намудааст [42].

Чунонки дида мешавад, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ, асосан, аз ду ҷиҳат мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд: гурӯҳи аввали муҳаққиқон, асосан, асосҳои конституционии ҳуқуқҳои мавриди назарро дар робита ба назарияи давлати иҷтимоӣ мавриди пажӯҳиш қарор додаанд. Гурӯҳи дуюм баъзе ҳуқуқҳои мушаххаси низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ба монанди ҳуқуқ ба меҳнат, таъминоти иҷтимоӣ, соҳибкорӣ ва ғайраро таҳқиқ кардаанд. Чунин вазъ зарурати таҳқиқи назариявӣ-таърихӣ комплексӣ ва фарогири ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоиро бори дигар асоснок мекунад.

Албатта, бояд тазаққур дод, ки баъзе масъалаҳои алоҳидаи умуминазариявӣ ва ё марбут ба таърихи ташаккул ва рушди ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ҳамчунин дар дигар китобу мақолоти ҳуқуқшиносони тоҷик, аз қабили И.Ҳ. Бобочонзода [26], И.Б. Бӯризода [8; 9; 10], А.М. Диноршоҳ [27], Ф.Т. Тоҳиров [17; 18; 19], Ш.Х.

Ҳафиззода [31; 50] ва Р.Ш. Шарофзода [14; 15; 16] баррасӣ шудаанд. Масалан, пажӯҳишҳои А.Ғ. Холиқзода [21; 22] дар робита ба ташаккули ҳуқуқи зардуштӣ ва исломӣ ба сифати сарчашмаҳои муътамади таърихи ҳуқуқ мавриди назар хидмат мекунанд.

Илова бар ин, масъалаҳои умуминазариявии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоиро муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла профессор Э.С. Насриддинзода дар китоби «Назарияи давлат ва ҳуқуқ» [12] ва С.Ҳ. Ҳасанов дар китоби «Назарияи давлат ва ҳуқуқ» [23] баррасӣ кардаанд. Ҳамин сарчашмаҳои пароканда ва мавҷуд набудани таҳқиқоти комили монографӣ дар робита ба ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шаҳрванд дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ мубраммӣ ва зарурати таҳқиқи масъалаҳои зикршударо бори дигар собит месозад.

Дар баробари ин, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шаҳрванд дар ҳуқуқшиносии Федератсияи Россия аз ҷониби намояндагони илми ҳуқуқи конституционӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи шаҳрвандӣ, ҳуқуқи меҳнат, ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра ба таври васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Назарияи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шаҳрванд, моҳияти ҳуқуқии онҳо, масъалаҳои таъмин, ҳифзу ҳимояи конституционӣ ва судии ин ҳуқуқҳо дар рисолаҳои номзадӣ ва доктории як қатор ҳуқуқшиносони рус, ба мисли А.М. Абрамов [32], А.П. Александрова [33], О.М. Гвоздева [35], О.А. Ижаев [38], С.А. Лубенникова [39], А.А. Овчаренко [43], И.А. Садиков [44], К.В. Сангаджиева [45], Д.О. Ситников [47], Н.Д. Терешенко [48], О.А. Тимошенко [49], Н.В. Шакур [51] ва дигарон ба таври комплексӣ омӯхта шудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 таҳти унвони «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади рисолаи илмӣ омӯзиши рушди таърихӣ ва масъалаҳои назарӣ ва амалии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ, қонунгузории миллии ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ буда, баррасӣ ва муайянсозии мушкilotи ҳуқуқии имрӯзаи соҳа, коркарди илмӣ воситаҳои мукамалсозии қонунгузории дахлдор, дарёфт ва

пешниҳоди роҳҳои такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунандаро ҳадаф қарор додааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсадҳои зикршуда дар рисола ҳалли ҷасли вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- тавсифи хусусиятҳои умумӣ ва асосии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ;
- баррасии таърихи миллӣ ва байналмилалӣ ташаккули ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ;
- омӯзиши вазъи кунунии механизмҳои таъмин ва амалисозии ҳуқуқҳои мавриди назар;
- баррасии кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқҳои марбута дар қонунгузории амалкунандаи ҚТ;
- муқаррар кардани ҷойгоҳи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ дар низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии ҚТ;
- таҳқиқи ташаккули ҳифзи судии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол;
- таҳлили асосҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар қонунгузории Тоҷикистон;
- таҳияи пешниҳодҳои илмӣ дар робита ба такмили меъёрии ҳуқуқии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар қонунгузории ҚТ.

Объекти таҳқиқот. Муносибатҳои ҳуқуқӣ дар робита ба эътироф, таъмин, амалисозӣ ва ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ объекти таҳқиқро ташкил медиҳад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Гояҳо, андешаҳо, муҳокимаҳо ва концепсияҳои илмӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шахрванд, усулҳои методологии шинохти онҳо, тамоюлҳо, қонунмандӣҳо ва дурнамои танзими ҳуқуқҳои мавриди назар предмети таҳқиқро ташкил медиҳанд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур фарогири чор марҳилаи рушди ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад: 1) ташаккул ва инкишофи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ; 2) рушди ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар давраи амали ҳуқуқи мусулмонӣ дар сарзамини таърихӣ тоҷикон; 3) инкишофи ҳуқуқҳои марбута дар давраи шуравӣ; 4) марҳилаи муосири рушди ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ – давраи соҳибистиқлолӣ. Дар баробари таҳлили ташаккул ва инкишофи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар сарзаминҳои таърихӣ тоҷикон ва рушди миллии қонунгузории соҳа дар асри нав, инчунин

таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ ва амалияи кишварҳои манотиқи Осиё ва Аврупо дар бахши ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ анҷом дода шудааст, ки мазмуну моҳияти рисолаҳо такмил медиҳад. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2020-2025 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии диссертатсияро қорҳои илмӣ-назариявии олимони ватанию хориҷӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни назария ва амалияи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. Бунёди таҳқиқоти диссертатсиониро қорҳои ҳуқуқшиносону муҳаққиқони шуравӣ ва пасошуравӣ, инчунин осори илмӣ дар соҳаҳои назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат, таърихи ҳуқуқ дар Тоҷикистон, ҳуқуқи иҷтимоӣ, ҳуқуқи иқтисодӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра фароҳам овардаанд. Нуктаҳои асосии пажӯҳиш бо истифода аз равишҳои илмии олимони ҳуқуқшиноси ватанию хориҷӣ, ба монанди С.А. Авакян, З. Ализода, И.А. Алебастрова, М.В. Баглай, Б.С. Гадоев, А.М. Диноршоҳ, В.Д. Зоркин, А.И. Имомов, Е.А. Лукашева, А.Х. Маликова, Ҷ. Маҷидзода, Л.С. Мамут, М.А. Маҳмудзода, Э.С. Насриддинзода, Ф.М. Рудинский, У.А. Старшова, Ф.Т. Тоҳиров, А.Ғ. Холиқзода, В.Е. Чиркин, Р.Ш. Шарофзода, Б.С. Эбзеев ва дигарон қоркард шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқро ду гурӯҳи усулҳои дониши илмӣ: умумиилмӣ (таҳлили диалектикӣ, таърихӣ, сохторӣ-функционалӣ, шаклӣ-мантиқӣ, системавӣ) ва махсус (муқоисавию ҳуқуқӣ ва усули тафсири меъёрҳои ҳуқуқӣ) ташкил медиҳанд. Истифодаи усулҳои диалектикӣ ва таърихӣ имкон дод, ки рушди назарияи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ баррасӣ гардад, мафҳуми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ муайян ва ташаккули меъёрҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои марбута муайян карда шавад. Бо истифода аз усулҳои шаклӣ-мантиқӣ ва таҳлили низомноки ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ хусусиятҳо ва таносуби онҳо, мафҳумҳои механизми таъмин ва амалисозӣ, кафолати ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мушаххас гардида, асосҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, таносуби механизми татбиқ ва ҳифзи судии ҳуқуқҳои марбута ифшо шудаанд. Усули сохторӣ-функционалӣ имкон дод, ки хусусиятҳои умумӣ ва вижагиҳои ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, механизми ҳифзи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва унсурҳои сохтори он, шаклу усулҳои ҳифзи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ тавсиф карда шаванд.

Усули муқоисавии ҳуқуқӣ ва усули тафсири меъёрҳои ҳуқуқӣ дар омӯзиши ҳолати мутобиқати қонунгузории миллий дар соҳаи ҳифзи иқтисодиву иҷтимоӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва аврупоии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, арзёбии сифат ва самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ кумак карданд.

Ҳангоми омӯзиши низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ усулҳои хронологӣ ва муқоисавии ҳуқуқӣ истифода шудаанд, ки дар навбати худ ба усулҳои синхронӣ ва диахронӣ ҷудо мешаванд. Истифодаи ин усулҳо ба таҳияи як қатор пешниҳодҳо аз ҷониби муаллиф оид ба тақмили масъалаҳои таъмин, ҳифз, ҳимоя ва кафолати ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ мусоидат намуд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муқаррароти Конститутсияи ҚТ, Кодекси меҳнати ҚТ (минбаъд – КМ ҚТ), қонунгузории ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва дигар сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ташкил додаанд. Дар баробари санадҳои миллий, инчунин, баъзе санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунгузории давлатҳои алоҳида мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина ва роҳнамои таҳқиқот Паёмҳои ҳарсолаи Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд. Дар раванди таҳлили амалияи татбиқи қонунгузории Тоҷикистон санадҳои судӣ таҳлил ва татбиқ гардидаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Рисола аввалин таҳқиқи назариявӣ-таърихӣ мукамал, низомнок, фарогир ва монографӣ дар робита ба ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ аст. Диссертатсия бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ заминаҳои таърихӣ ҳуқуқи марбутаро бозшиносӣ намуда, бори аввал дар ҳуқуқшиносии тоҷик вазъи кунунии қонунгузорӣ ва таҷрибаи амалисозии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоиро баррасӣ карда, равишҳои мушаххаси таъмини ҳифзу ҳимояи онҳоро ироа менамояд. Таҳлили низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки на ба таври алоҳида, балки бо ҳамбастагӣ ба ҳамдигар анҷом ёфтааст, имкон додааст, ки вазъи ҳуқуқии таъминоти иқтисодиву иҷтимоӣ дар кишвар мушаххас гардад.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳои илмӣ зерин, ки навгонҳои пажӯҳишро ифода месозанд, пешниҳод мегарданд:

1. Ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ аз ҷумлаи ҳуқуқҳои конститутсионии инсон буда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дар асоси маҷмуи танзимои давлативу хусусӣ, иҷрои уҳдадорӣҳои мусбат аз ҷониби мақомоти

ваколатдор бо мақсади ҳифзи иҷтимоии аҳоли, қонун гардонидани ниёзҳои ҳар шахс барои гирифтани намудҳои алоҳидаи таъминоти иҷтимоӣ, пешгирӣ, рафъ ё кам кардани оқибатҳои манфии хатарҳои иҷтимоӣ, мутобиқ сохтани сатҳи зиндагии қонеа ба шароити нави ҳаёти амалӣ карда мешаванд. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шахрвандро дар шакли умумии он метавон ҳамчун маҷмуи ҳуқуқу озодиҳои конституционӣ донист, ки ба принципҳои конституционии озодии фаъолияти иқтисодӣ асос ёфта, бо мақсади фароҳамсозӣ, таъмин ва ҳифзи муносибатҳои бозорӣ, озодии меҳнат, фазои ягонаи иқтисодӣ, имконияти истифода ва ихтиёрдорӣ озодонаи ҳамаи шаклҳои моликият, дастгирии рақобат ва маҳдудсозии инҳисори бозорӣ амалӣ мешаванд. Алоқамандии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, дар он ифода мегардад, ки ҳар ду низоми ин ҳуқуқҳо ба ҷанбаҳои фаъолиятҳои иҷтимоиву молумулкии инсон ва шахрванд марбут буда, ба таври баробар ба сатҳи зиндагӣ ва шароити иқтисодии одамон таъсиргузоранд.

2. Агар таърихи пайдоиши «Авасто»-ро, ки солҳои 1500-1000 қабл аз милод гуфта мешавад, ба назар гирем, пас, метавон иддао кард, ки аҷдодони тоҷик ҳанӯз дар ин давра асоситарин ҳуқуқҳои инсонро эҳтиром мегузоштаанд. Сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ нишон медиҳанд, ки андешаҳои ҳуқуқӣ дар бораи интиҳоби касб (ҳуқуқ ба интиҳоби соҳаи фаъолият), меҳнат (ҳуқуқ ба меҳнат), ҳимоя аз заҳар, заҳаронӣ ҳомил, кӯдакон (ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ), манзили истиқоматӣ (ҳуқуқ ба манзил), ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ (ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ) муҳити солими зист (ҳуқуқ ба муҳити солими атроф), ки ба гурӯҳи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ шомил мешаванд, бо пайдоиши «Авасто» ба миён омадаанд.

3. Дар мавриди давраи амали ҳуқуқи исломӣ мо ба ду воқеият рӯ ба рӯ мешавем: яке вазъи воқеии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, дигаре назарияи ҳуқуқи исломӣ, ки дар сарчашмаҳои он – Қуръону суннат (анъана, одат, намунаи рафтор), мактабҳои мазҳабу равияҳои исломӣ дида мешавад. Вазъи воқеии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон баъди ба миён омадани давлати Сомониён то инқилоби октябри соли 1917 дар кулл тағйироти ҷиддие надидааст: ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷониби ҳукуматҳо қомилан ҷой нашофт, ҳукуматҳо аз мардум андозу молиётеро, ки бештар вақт ғайриинсондӯстона буданд, меситониданд, ҳуқуқ ба моликияти шахсӣ аз дахлнопазирӣ бархӯрдор набуд, меҳнати маҷбурӣ, ноадолатҳои

иҷтимоӣ ҷой доштанд ва монанди инҳо.

Дар муқобил сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ ҳимоя ва дастгирии қишри осебпазири ҷомеаро бо таъйини закот ва садақа ба дӯши қишри сарватманди ҷомеа вогузор мекард, ҳуқуқи инсонҳоро ба моликият, мерос, таъмини оила, тарбияи кӯдак ва таҳсил эътироф менамуд.

4. Даврони шуравӣ агарчи аз назари фосолаи таърихӣ бисёр кӯтоҳ буд, аммо вобаста ба вазъи ҳуқуқу озодиҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба се давра ҷудо мешавад, ки ҳар яке аз ин давраҳо ба замони амали Конститутисияҳои ИҶШС аз соли 1924, 1936 ва 1977 рост меоянд. Конститутисияҳои якуми шуравӣ (Конститутисияҳои ҶШФСР ва дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ аз солҳои 1918 ва 1925, Конститутисияи ИҶШС аз соли 1924) категорияҳои ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии шаҳрвандонро дар бар намегиранд. Дар шароити иқтисодии солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва сиёсати коммунизми ҷангӣ дар конститутисия ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин таъмини воқеии онҳоро сабт кардан имконнопазир буд.

Ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ бори аввал дар Конститутисияи соли 1936 дарҷ карда шудаанд. Аммо сарфи назар аз афзолият ба ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар муқоиса бо дигар навъи ҳуқуқҳо, дар давраи охири солҳои 30-юм ва ибтидои солҳои 50-ум душвориҳои ҷашмгир дар амалисозии онҳо ба назар мерасид. Бархӯрдҳои табақотӣ ба субъектҳои ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ки аз назари замонӣ муддатҳои тулониро дар бар мегирифт, деҳқонони колхозиро аз сатҳи зарурии ҳифзи иҷтимоӣ маҳрум карда буд, ки фақат бо қабули Конститутисияи соли 1977 аз рӯи ҳуқуқҳои конституционӣ бо синфи коргар баробар карда шуданд.

5. Агар сохтори механизми таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷиҳатҳои функционалӣ ва кафолатҳои ҳуқуқии онҳоро ба таври маҷмӯӣ дастабандӣ кунем, метавон се гурӯҳи мустақили кафолатҳои ҳуқуқиро ҷудо намуд: 1) кафолатҳои татбиқи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳифзи иқтисодиву иҷтимоӣ; 2) кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ; 3) кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқҳои мазкур.

6. Ҳифзи судии ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ дар ҶТ дорои хусусиятҳои муайяне мебошад, ки бо таркиби субъектии чунин баҳс, тобеият ва қобили муҳокимаи судӣ будани он, бо таъсири ретроспективии қонунгузорӣ, ки муносибатҳои ин намудро танзим мекунанд, бо аҳаммиятнокӣ ва басомади татбиқи қарорҳои Суди

конститутсионии ҶТ ҳангоми асосноккунии даъвоҳо, мавҷуд набудани таҷрибаи ягонаи баррасии баҳсҳои судӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои мавриди назар ва аз ҷумла, ҳифзи иҷтимоии инсон ва шахрванд, маблағи зиёди пардохтҳои судӣ ва паст будани даромади шахрвандон алоқаманданд. Хусусиятҳои номбаршудаи шаклҳои мавриди омӯзиш қарордоштаи ҳифзи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ аз самаранокии нокифояи он дар марҳилаи кунунии рушди ҶТ ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд шаҳодат медиҳанд.

7. Ҳангоми таҳлили равишҳои муосири назариявӣ ва методологияи омӯзиши маҳдудиятҳои ҳуқуқи инсон маълум гардиданд, ки онҳо метавонанд барои амалӣ гардидани манфиатҳои қонунии шахс оқибатҳои манфӣ дошта бошанд, зеро татбиқи ин маҳдудиятҳо ҳамзамон бо коҳиши ҳаҷми фаъолияти иҷтимоиву иқтисодии инсон ба амал меояд ва дар натиҷа ба қисман ё пурра ғайриимкон гаштани татбиқи минбаъдаи ин ҳуқуқҳо оварда мерасонад. Принципҳо ва асосҳои маҳдудкунии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсонро муайян ва таҳлил намуда, ба чунин натиҷагирӣ расидем, ки маҳдудиятҳои ҳуқуқии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон бояд ба принципҳои қобили қабул будан, қонунӣ будан, лозимӣ будан, ҳадафманд будан, асоснок будан ва мутаносиб будан мувофиқат кунанд, зеро дар акси ҳол ҳама гуна даҳлати мақомот ба ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон ғайри қобили қабул ва ғайриқонунӣ доништа мешаванд.

8. Танзими меъёриву ҳуқуқии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ тавассути маҷмуи санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ роҳандозӣ мегардад, ки бо амалисозии механизми танзими ҳуқуқии онҳо дар ҶТ алоқамандӣ дорад. Қонунгузорӣ оид ба ҳуқуқҳои мазкурро шартан метавон ҳамчун низоми чорсатҳа ифода намуд. Ба сатҳи якуми танзими ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҶТ меъёрҳои конститутсионӣ мансуб мебошанд, ки кафолати ҳимояи онҳоро муқаррар менамоянд. Ба сатҳи дуюм санадҳои байналмилалӣ шомил мешаванд, ки хусусияти ҳуқуқмуқарраркунанда доранд. Ба сатҳи сеюм низоми қонунҳои махсусгардонидашуда, ба мисли Кодекси меҳнат, Кодекси маданӣ, Қонунҳои ҶТ «Дар бораи ҳифзи менат», «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ» ва монанди инҳо дохил мешаванд. Сатҳи чорум санадҳои меъёрии умумӣ, ба мисли Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ғ. мебошанд, ки аз ин ё он ҷиҳат масъалаҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоиро танзим

менамоянд.

Анҷоми пажӯҳиш ба муаллиф имкон фароҳам овард, ки як қатор **тавсияҳои амалӣ** барои мукамал гардонидани қонунгузори амалкунандаро пешниҳод намояд. Аз ҷумла:

1. Таҳлили вазъи ҳуқуқии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ ба ин натиҷа расонид, ки баъзе аз ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар Конститутсияи ҚТ комилан дарҷ нашудаанд, балки фақат дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва он ҳам дар шаклҳои ғайриқобили пазириш муқаррар гардидаанд. Ин ҳолат то андозае ба амалӣ кардани ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҳамин ҷиҳат пешниҳод карда мешавад, ки дар баробари ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоие, ба монанди ҳуқуқ ба моликият, ҳуқуқ ба фаъолияти иқтисодӣ, ҳуқуқ ба мерос, ҳифзи саломатӣ, меҳнат ва ғайра, ки дар Конститутсияи ҚТ омадаанд, ҳуқуқҳои зерини иқтисодиву иҷтимоӣ низ дар сатҳи конститусионӣ кафолат дода шаванд:

1. Ҳуқуқ ба корпартоӣ;
2. Ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагӣ.

2. Бо мақсади тавассути субъектҳои соҳибкорӣ ҳарчи муассиртар ва ҳадафмандтар амалӣ гаштани сиёсатҳои иқтисодиву иҷтимоии давлатӣ, фаро гирифтани имкониятҳои нави бозори иқтисодӣ ва шакл додани фазои мусоиди фаъолиятҳои сармоягузорӣ моддаи 11-и ҚҚТ «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» бояд дар таҳрири зерин муқаррар гардад:

«Моддаи 11. Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ

1. Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақоми ваколатдори давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад.

2. Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ давлат ба фароҳамсозии шароитҳои мусоиди ташкилию иқтисодӣ дар асоси барномаҳои зерин мусоидат мекунад:

- ташкили хидматрасониҳои моддию техникӣ ва иттилоотӣ-таълимӣ;
- оmodасозӣ ва бозомӯзии кадрҳо тавассути барномаҳои тахассусии давлатӣ ва ғайридавлатӣ;
- ҳавасмандсозии субъектҳои соҳибкорӣ бо истифода аз фишангҳои иқтисодӣ (субсидияҳои мақсаднок, имтиёзҳои андозсупорӣ ва ғ.)

– додани имтиёзҳои махсус барои навсозии технологияҳо, фаъолиятҳои навоварона, азхудкунии навҳои нави маҳсулот ва хидматрасониҳо;

- додани қарзҳои мақсаднок ва имтиёзнок;
- мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ;
- пешниҳоди дигар намуди ғимоя ва дастгириҳо».

3. Бо мақсади кафолати қавитари конститутсионии ҳифз ва ғимояи ҳуқуқи инсон ба моликият ва мерос пешниҳод мешавад, ки моддаи 32-и Конститутсияи ҚТ дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 32. Ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад, онҳоро истифода барад ва ихтиёрдорӣ намояд.

Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молу мулкҳои шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад.

Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад.

Мусодираи молу мулк танҳо бо қарори суд дар ҳолатҳо, ҳаҷм ва тартиби муқаррарнамудаи қонун татбиқ карда мешавад.

Истифодаи моликият набояд ба ҳуқуқ, озодиҳо ва шаъну шарафи шахрвандон, ба манфиатҳои ҷамъият зарар расонад, ба вазъи экологӣ ва сифатҳои табиии замин таъсири манфӣ расонад».

4. Бо мақсади васеътар кардани механизмҳои ҳифзу ғимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шахрванд, ки ба фаъолияти меҳнатии онҳо вобастаанд, пешниҳод карда мешавад, ки дар қисмҳои якум ва дуҷуми моддаи 16-и ҚҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» ғимоя ва ҳифзи дигар ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар баробари ҳуқуқҳои меҳнатии аъзои иттифоқҳои касаба низ ба назар гирифта шаванд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявӣ ва амалии пажӯҳиши мазкур, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки рисола сарчашмаҳои муосири илмӣ вобаста ба ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоиро мукамал гардонида, барои инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоии ҚТ ва рушди таъминоти иқтисодиву иҷтимоӣ аз ҷониби давлат замина фароҳам меоварад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур имкон медиҳанд, ки роҳҳои ташаккули

ҳуқуқҳои мавриди назар, мафҳум, моҳият ва мавқеи ҳуқуқҳои марбута дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд муайян карда шуда, шаклу воситаҳо ва роҳҳои ҳифзу ҳимояи онҳо мушаххас карда шаванд.

Нуктаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои амалие, ки дар рисола фароҳам омадаанд, дар таҳияву таҷдиди қонунгузории соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, оmodасозии стратегия, барнома ва концепсияҳои давлатӣ, рушди механизмҳои ҳимояи ҳуқуқҳои марбута метавонанд мавриди истифода қарор гиранд.

Натиҷаҳои рисоларо метавон дар таълими фанҳои «Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон», «Ҳуқуқи инсон», «Таърихи ҳуқуқи инсон», «Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ», «Ҳуқуқи конституционии ҚТ ва мамлакатҳои хориҷӣ», «Ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ», «Ҳуқуқи меҳнатии ҚТ» ва курсҳои махсуси «Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон» ва навиштани матолиби илмиву пажӯҳишӣ истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи пажӯҳишҳои назарӣ ва амалии марбут ба паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, таҳлили натиҷа ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, ақидаҳо ва тавсияҳои назарию амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории миллӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳида дар самти ҳуқуқҳои марбута, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои такмили ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ асос меёбад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ тасдиқ шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи рисолаи илмӣ бо сатҳи нафгонии илмӣ диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои амалие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ тасдиқ мегардад. Инчунин сабки навишт, масъалагузорӣ ва шеваи бархӯрд ба таҳқиқоти илмӣ саҳми бевоситаи шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Рисола дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда муҳокима шудааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои зерин дар шакли маъруза пешниҳод шудаанд:

А) байналмилалӣ:

– Конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» – маъруза дар мавзуи: «Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ». – Душанбе, 2022;

– Конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи: «Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ». – Душанбе, 2023;

– II-юмин конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик – маъруза дар мавзуи: «Аз таърихи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо» – маъруза дар мавзуи: «Таъсири коррупсия ба ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ». – Душанбе, 2023.

Б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масоили мубрами такмили Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир» – маъруза дар мавзуи: «Таҳкими ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Конститутсия». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Мушкилоти қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир» – маъруза дар мавзуи: «Ҳуқуқи моликият ба замин». – Душанбе, 2023.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба муҳтавои диссертатсия унвонҷӯ дар маҷмӯъ 8 мақолаи илмӣ интишор кардааст, ки 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 3 мақола дар дигар нашрияву маҷмуаҳо чоп шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисола аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, ду боб, 8 фасл ва 3 зерфасл, хулоса, тавсияҳои оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмии довталаби дараҷаи

илмӣ мураттаб шудааст, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқ асос ёфтаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 201 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқи диссертатсионӣ асоснок гардида, мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ муайян шуда, робитаи кор бо барномаҳои пажӯҳишӣ ва илмӣ асоснок гардида, нағзгони илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқ, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мубоҳисоти диссертатсия бо шиносномаи ихтисос, саҳми шахсии доғалаб, инчунин тасвиби натиҷаҳои таҳқиқ муайян гардидааст.

Боби якуми диссертатсия **«Асосҳои назариявӣ ва таърихи таҳаввули ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ»** ном гирифта, аз се фасл ва 3 зерфасл фароҳам шудааст. Дар фасли аввали ин боб **«Мафҳум, вижагиҳо ва сохтори ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон»** мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таҳлили мазмун, моҳият ва хусусиятҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ имкон медиҳад ба чунин натиҷагирӣ бирасем, ки онҳо маҷмӯи ва тасодуфию аморфӣ нестанд, балки як гурӯҳи махсуси ба ҳам алоқаманди ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд мебошанд. Ин ҳуқуқҳо ба консепсияи давлати иҷтимоӣ (яъне таъмини сатҳи баланди зиндагии шахрвандони худ), ки ба фаъолияти инсон дар соҳаи иқтисодӣ марбутанд, ба муносибатҳои иҷтимоии он бо ҷомеа, давлат, одамони дигар алоқаманд буда, ба рушди маънавии инсон мусоидат намуда, иштироки ӯро дар пешрафти иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа таъмин мекунанд. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки давлатҳо ҳақ доранд аз талаботи байналмилалӣ, ки барои таъмини ҳуқуқу озодиҳои асосии иқтисодиву иҷтимоии шахрвандони худ қабул кардаанд, дар сурати ҳилофи принципҳои фаъолияти иқтисодӣ ё бозорӣ буданашон, даст кашанд. Ба андешаи муаллиф, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ метавонанд ба маънои воқеии худ ҳамчун принципҳои фаъолияти давлат, ки чун институти «хидмати умумӣ» амал мекунанд, шарҳу тафсир ёбанд.

Ҳамчунин, дар ин бахши кор муаллиф бо баррасии назари дигар ҳуқуқшиносон ба қатори ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ ҳуқуқ ба мерос, ҳуқуқ ба озодии фаъолияти иқтисодӣ ва ҳуқуқ ба фаъолияти соҳибкорӣ, озодии меҳнат ва ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқ ба иштирок дар ҳаёти маданӣ ва ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагиро шомил кардааст.

Фасли дувуми боби аввал «**Ташаккул ва рушди ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар сарзаминҳои таърихӣ тоҷикон**» унвон гирифта, аз се зерфасли алоҳида иборат аст. Зерфасли аввал ба мавзуи «**Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар низомии ҳуқуқии зардуштӣ**» марбут аст. Муаллиф дастовардҳои ҳуқуқшиноси ватанӣ А.Ғ. Холиқзодаро дар ин самт ёдоварӣ намуда, тазаккур медиҳад, ки олими мазкур меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ, аз ҷумла ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодиро, ки дар «Авасто» пешбинӣ шудаанд, мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Муаллиф дар ин қисмати кор ба ин натиҷа мерасад, ки ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар низомии ҳуқуқии зардуштӣ аз ҷойгоҳ ва мавқеи хос бархӯрдор буда, ҷанбаҳои алоҳидаи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаҳои он давра, ба монанди таъминоти иҷтимоии оила ва занону кӯдакон, фаъолияти меҳнатӣ, музди меҳнат, таҳсил ва ғайраро танзим мекардааст. Аз ҷумлаи муҳтавои сарчашмаҳои ҳуқуқи авастой, ки метавонанд ин ё он андоза ба ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ марбут бошанд, андешаҳо дар бораи интиҳоби касб (ҳуқуқ ба интиҳоби соҳаи фаъолият), меҳнат (ҳуқуқ ба меҳнат), ғимояи занон, занони ҳомила, кӯдакон (ҳуқуқ ба нигоҳубини кӯдак), манзили истиқоматӣ (ҳуқуқ ба манзил), ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ (ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ), муҳити солими зист (ҳуқуқ ба муҳити солими атроф) ҳастанд, ки дар рисола бо овардани порчаҳои марбут аз сарчашмаҳои дини зардуштӣ исбот карда шудаанд.

Зикр мегардад, ки дар тафовут аз низомии ҳуқуқии динҳои сершумор дини зардуштӣ новобаста аз муносибати ҳуқуқӣ ва иҷтимоии зану мард, яъне ташкили оила кардан ё накардани онҳо, дар сурати ҳомиладорӣ мардро муваззаф мекунад, ки то таваллуди кӯдак занро нигоҳубин кунад. Муаллиф хулоса мекунад, ки дар низомии ҳуқуқии зардуштӣ аввалин заминаҳои ҳуқуқии таъминоти иҷтимоии баъзе аз қишрҳои аз назари иҷтимоӣ ва иқтисодӣ осебпазири ҷомеа, ба монанди занони ҳомила, заноне, ки таваллуд кардаанд, кӯдаконе, ки берун аз никоҳи падару модар таваллуд шудаанд, ба таври мушаххас фароҳам оварда шудааст.

Зерфасли дувуми фасли дувуми боби аввал «**Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ**»-ро пажӯҳиш мекунад.

Муаллиф ба ин фикр аст, ки ба таври кулӣ тамоми давраи амали ҳуқуқи исломӣ дар Мовароуннаҳрро, ки аз ҳуҷуми аввали арабҳо дар

соли 673 оғоз мешавад ва то барҳам хӯрдани Аморати Бухоро давом меёбад, ба назар бигирем, қонуниятҳои мушаххаси ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодиро метавонем шиносӣ кунем. Агар мафҳум ва мундариҷаи ҳуқуқи иҷтимоиву иқтисодии муосирро, ки пеш аз ҳама, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба муҳити солими атроф ва монанди инҳоро дар бар мегирад, ба назар бигирем, Қуръон ва ҳадисҳои паёмбари ислом дар ин мавридҳо ишораҳои андаке доранд.

Муаллиф бо овардани далелҳо аз Қуръон ва ҳадис собит месозад, ислом таъминоти иҷтимоиро бар дӯши худи ҷомеа ниҳода, табақоти дороро ба кумак ва пуштибонии табақоти нодор ва бесарпаноҳ ташвиқ кардааст. Ҳамчунин ба назар мерасад, ки дар ҳуқуқи исломӣ чизе ба маънои андоз ва молиёт дида намешавад. Аммо давлатҳои феодалии исломӣ агарчи таъминоти иҷтимоии мардуми худро бар уҳда намегирифтаанд, аммо ситонидани андоз ва молиётро аз мардум дар баъзе ҳолатҳо ба ягона манбаи даромади ҳукуматҳои худ табдил дода буданд.

Аз миёни ҳуқуқҳои иқтисодӣ дар сарчашмаҳои исломӣ фақат дар мавриди тиҷорат ва мерос андешаҳои ҳуқуқӣ баён карда шудаанд. Масалан, Қуръон дар оятҳои 11-12 ва 176-и сураи «Нисо» тартиб ва қоидаҳои меросбариро таъйин намудааст.

Муаллиф дар ин зерфасл хулоса мекунад, ки новобаста аз вучуд надоштани фаҳмиши муосири ин мафҳумҳо дар он давра, баъзе вижагиҳои онҳо дар танзими иҷтимоиву иқтисодии рӯзгори мардум аз тарафи ҳукуматҳои феодалиӣ ба чашм мерасанд. Агарчи сарчашмаҳои танзимкунандаи ҳуқуқи исломӣ Қуръону ҳадис ва фикҳ эътироф шуда бошанд ҳам, дар амал давлатҳои феодалиӣ гоҳо баръакси фармудаи ин сарчашмаҳо амал мекардаанд ва ё муқаррароти онҳоро ба нафъи худ тағйир медодаанд. Аз ин ҷост, ки бо вучуди таҳти ғамхории ислом қарор доштани қишри осебпазири ҷомеа, онҳо тули таърих мавриди ноадолатиҳо, андозбандиҳои гарон қарор мегирифтанд ва барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои худ амалан пуштибоне надоштанд.

Зерфасли сеюми фасли дувуми боби аввал **«Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва вазъи амалисозии онҳо дар Тоҷикистони шуравӣ»** ном дорад.

Муаллиф суҳанро аз он оғоз мекунад, ки эътироф ва таҳкими конститусионӣ, ҳамчунин таъмини категорияи ҳуқуқҳои иҷтимоиву

иқтисодӣ хидмати бетардиди Давлати Шуравӣ буд, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардида, дар рушди муқаррароти Ёлломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон саҳми бориз гузоштааст.

Ба ақидаи муаллиф, вазъи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар даврони шуравиро дастикам ба ду давра – то ва баъди миёнаҳои солҳои 50-ум ҷудо намуда, онҳоро дар алоҳидагӣ баррасӣ кунем. Чунки сатҳи таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии шаҳрвандони шуравӣ дар давраи аввал ниҳоят паст буда, ин ҳолат ба омилҳои объективӣ, масалан, ҳолати низомии ИҶШС ва субъективӣ, ки бештар аз зовияи идеологияи коммунистӣ зухур мекарданд, вобастагӣ дошт. Сар аз соли 1956 бо қабули санадҳои мухталиф аз як тараф эътирофи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии шаҳрвандони шуравӣ, махсусан деҳқонони колхозӣ ба сатҳи тоза расид ва аз тарафи дигар кафолати таъмини давлатии онҳо пурзӯр карда шуд. Бо ин вучуд, танҳо бо қабули Конститутсияи ИҶШС дар соли 1977 тамоми қишри коркунони колхозӣ аз рӯйи ҳуқуқҳои конституционӣ ба синфи коргар комила баробар карда шуданд. Метавон гуфт, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии ИҶШС баъди қабули ин Конститутсия аз назари муҳтаво ва мундариҷа ба санадҳои имрӯза шабоҳати бисёр наздик доштанд.

Метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки муносибати Иттиҳоди Шуравӣ ба ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бо идеологияи сиёсии он зич алоқаманд буд. Конститутсияи соли 1936-и ИҶШС, ки аксар вақт онро «Конститутсияи Сталинӣ» меноманд, доираи васеи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла ҳуқуқ ба меҳнат, истироҳат, таҳсил ва таъминоти иҷтимоиро эълон кардааст. Ин ҳуқуқҳо барои инъикоси уҳдадории давлат барои таъмини некуаҳволии шаҳрвандони худ пешбинӣ шудаанд. Аммо татбиқи амалии ин ҳуқуқҳо аксаран ноком ва бештар ба афзалиятҳои давлатӣ вобаста буд. Масалан, ҳуқуқ ба меҳнат дар сатҳи конституционӣ кафолат дода мешуд, вале ин аксар вақт чунин маъно дошт, ки давлат одамонро бе назардошти интиҳоби шахс ба кор таъин мекард. Ба ҳамин монанд, гарчанде ки давлат соҳаи маориф ва тандурустиро таъмин мекард, аммо сифат ва дастрасии ин хизматрасониҳо дар минтақаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба таври назаррас фарқ мекарданд. Сабаби асосии ин ҳолат, пеш аз ҳама дар он буд, ки ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар як қаринаи хеле махсуси идеологӣ ва фарҳангӣ вучуд доштанд ва қисми муҳимми маъноӣ

шуравӣ буданро муайян мекарданд. Ин маънои онро дошт, ки давлат метавонад ин ҳуқуқҳоро бо салоҳдиди худ, аксар вақт ба баҳонаи суботи сиёсӣ ё зарурати иқтисодӣ маҳдуд ё бекор кунад. Дар натиҷа, гарчанде Иттиҳоди Шуравӣ дар соҳаи саводноки ва нигоҳдории тандурустӣ муваффақиятҳои калон ба даст оварда бошад ҳам, вазъи умумии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бо маҳдудиятҳо ва нобаробарии калон рӯ ба рӯ мешуданд.

Фасли сеюми боби аввал ба масъалаи «**Таърихи байналмилалӣ ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ**» бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, ғояҳои ҳуқуқ, ки дар давраи Эҳё (асрҳои XVII-XVIII) ба вуҷуд омадаанд ва аз ҷумла дар андешаҳои Чон Локк ва Жан-Жак Руссо ифода ёфтаанд, ба рушди ҳуқуқи инсон таъсири амиқ гузоштаанд. Аммо ин ақидаҳо конституционализм ҳисобида мешуданд ва дар навбати аввал ба масъалаи истифодаи аз ҳад зиёди ваколатҳои давлатӣ дахл доштанд.

Дар ҳуқуқи байналмилалӣ хатти оғози амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таъсиси Созмони Байналмилалӣ Меҳнат буд, ки ҳадафи он пешбурди ҳуқуқи коргарон, кафолат додани «шароитҳои одилона ва инсондӯстонаи меҳнат» пешбинӣ гардид. СБМ стандартҳои ҳадди ақалро оид ба доираи васеи масъалаҳо, аз қабili вақти корӣ, ҳуқуқи ташкили иттифоқҳои касаба, меҳнати маҷбурӣ, синни ҳадди ақали меҳнатӣ, истироҳати ҳарҳафтаина, муҳофизат аз беморӣ ва суғуртаи ҳолатҳои нохуш қабул кардааст, ки акнун ҳамчун ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шинохта мешаванд.

Марҳилаи дигари инкишофи ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ инсон дар доираи Созмони Милалӣ Муттаҳид сураи гирифтааст. Аз замони таъсисёбии ин созмон лоиҳаҳои гуногуни ҳуқуқиро ҳавасманд ва ташвиқ кардааст ва аҳамияти созмонро дар пайдоиш ва рушди стандартҳои ҳуқуқи башар, аз ҷумла ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ арзёбӣ кардан кори сода нест.

Ҳамчунин, муаллиф таърих ва вазъи қабул шудани Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро муфассал мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар хулосаи ин фасл муаллиф ба яке аз мафҳумҳои тоза ба ҳуқуқи байналмилалӣ воридшуда – мафҳуми «ҳуқуқ ба рушд» таваҷҷуҳ намуда, хулоса мекунад, ки даъвоҳо оид ба ҳуқуқ ба рушд аксар вақт ба ҳам мепайвандад ва одатан бо муқаррароти зиёди ҳуқуқи байналмилалӣ марбут ба ҳуқуқҳои

иҷтимоиву иқтисодӣ, аз қабилӣ Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Оинномаи СММ ва Эълумияи умумии ҳуқуқи башар алоқаманданд.

Боби дувуми диссертатсия «**Асосҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар ҚТ**» унвон гирифта, аз панҷ фасл таркиб ёфтааст. Фасли аввали ин боб мавзӯи «**Асосҳои меъёрии ҳуқуқии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар ҚТ**»-ро баррасӣ мекунад. Муаллиф тазаккур медиҳад, ки воситаи муҳимми таъмини ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодӣ фаъолияти пурқуввати мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дигар мақомоти ваколатдор дар қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки барои танзими муносибатҳои ҷамъиятии дорои хусусиятҳои иқтисодиву иҷтимоӣ пешбинӣ шудаанд.

Дар идома муаллиф ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоиро, ки дар Конститутсияи кишвар дарҷ ёфтаанд, ба таври алоҳида мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Зикр мегардад, ки бештарини ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ки дар Конститутсияи ҚТ кафолат дода шудаанд, фақат дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ шарҳу тафсир ёфтаанд. Ин ҳолат то андозае ба амалӣ кардани онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз сӯйи дигар, баъзе ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар Конститутсияи ҚТ комилан дарҷ нашудаанд, ки аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Яке аз аввалин ҳуқуқи иҷтимоӣ, ки дар Конститутсияи ҚТ фуруғгузор шудааст, ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагӣ мебошад. Конститутсияи ҚТ, агарчи моддаи махсус барои ин ҳуқуқро ҷудо накардааст, аммо ишораҳои хурд дар ин робита дар моддаҳои 1 (банди 3) ва 39 ҷой доранд. Дар мисоли аввал, эълон мешавад, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [1]. Аммо дар ин маврид маълум аст, ки сухан дар бораи фароҳам овардани чунин шароит меравад, на кафолати сатҳи зиндагии арзанда. Моддаи 39 бошад, фақат кафолати таъмини иҷтимоиро дар мавридҳои мушаххас додааст, ки наметавонад ҳамчун таъмини сатҳи зиндагии арзанда қабул карда шавад [1].

Ҳамин тариқ, барои муайян кардани вазъи таъмини инсон бо ҳама чизҳои зарурӣ ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳам дар сатҳи миллӣ дар ду мафҳум – «сатҳи шоистаи зиндагӣ» ва «сатҳи кофии зиндагӣ»

истифода мешавад, ки ба назари муаллиф, мазмуну мундариҷаи гуногун доранд.

Чунин ба назар мерасад, ки сатҳи кофӣ танҳо зинда мондани фард ё оила, яъне қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аввалияи инсониро таъмин мекунад. Маҳз ҳамин фаҳмишест, ки масалан, дар моддаи 48-и Конститутсияи Украина «сатҳи кофии зинагӣ» муқаррар гардидааст, ки ба ҷуз аз ғизо, либос ва манзил ҳеҷ гуна ниёзҳои дигари инсониро дар бар намегирад. Дар баробари ин, сатҳи зиндагӣ бояд на танҳо мавҷудият, балки рушди маънавӣ ва ҳам ҷисмонии инсонро таъмин намояд. Чунонки М. Шумило, дуруст тазаккур медиҳад, истилоҳи «сатҳи кофии зиндагӣ» хеле мазмуни маҳдуд дорад. Сатҳи кофӣ ин шароите аст, ки ба инсон имкон медиҳад зинда монад ва сатҳи шоиста шароитест, ки ба шумо имкон медиҳад рушди шахсии маънавию ҷисмонӣ дошта бошед ва ҳуқуқу уҳдадориҳои худро пурра амалӣ созед. . Аз ин рӯ, категорияҳои «шоиста» ва «кофӣ» аз ҷиҳати мазмун гуногунанд. Зиндагии шоиста ба андозаи бештар моҳияти давлати иҷтимоиро инъикос мекунад, ки мавҷудияти он бидуни татбиқи талаботи адолати иҷтимоӣ ғайриимкон аст.

Вобаста ба гуфтаҳои боло, пешниҳод менамоем, ки ба Конститутсияи Тоҷикистон тағйирот бо илова кардани моддаи алоҳида дар бораи ҳуқуқи шахс ба сатҳи шоистаи зиндагӣ ворид карда шавад, ки бояд дар таҳрири зайл ифода гардад:

«Ҳар кас ба сатҳи шоистаи зиндагии барои ҳифзи саломатӣ ва некуаҳволии худ ва оилааш муносиб, аз ҷумла ба ғизо, либос, хидматрасонии зарурии иҷтимоӣ ва ба таври қатъӣ беҳтар кардани шароити зиндагӣ ҳуқуқ дорад».

Яке аз дигар ҳуқуқҳои муҳимми иҷтимоиву иқтисодии инсон, ки дар Конститутсияи ҚТ дида намешавад, вале дар Кодекси меҳнат ба таври умумӣ муқаррар карда шудааст, ҳуқуқ ба корпартоӣ мебошад.

Бо назардошти шароитҳои муосири иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва нуфузи ҳар чи бештари ширкатҳои бузург ба ҷараёнҳои бозори меҳнат, ки вазъи коргарон ва кормандони одиро дар ҳимояи манфиатҳои иҷтимоиву иқтисодии вобаста ба фаъолияти кориашон мушкилтар месозад, ба назари мо, таҳкими ҳуқуқ ба корпартоӣ дар Конститутсияи кишвар, аз як тараф ба таъдид ва тақмили қонунгузориҳои ҷорӣ, аз тарафи дигар, ба пурзӯр шудани механизми ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ки ба фаъолияти меҳнатӣ марбутанд, мусоидат менамояд.

Фасли дувуми боби дувум «**Кафолати ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар қонунгузории Тоҷикистон**» ном дорад.

Ба назари муаллиф, кафолатҳои ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои мавриди назарро чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. Кафолатҳои умумии иҷтимоӣ: Инҳо омилҳои иқтисодӣ (таъмини сатҳи зиндагӣ), сиёсӣ (низомии демократӣ) ва маънавӣ-идеологиро (маърифати ҳуқуқӣ, гуногунрангии фарҳангӣ) дар бар гирифта, заминаи моддӣ ва муҳити мусоидро барои истифодаи ҳуқуқҳо фароҳам меоранд.

2. Кафолатҳои махсуси ҳуқуқӣ: Дар қонунгузорӣ муқаррар шуда, меъёрҳо, ғаъолияти мақомот ва санадҳои меъёриро дар бар мегиранд, ки татбиқ, ҳимоя ва барқарорсозии ҳуқуқҳо аз вайроншавӣ таъмин меkunанд.

3. Кафолатҳои конститусионии умумӣ: Ба монанди баробарӣ дар назди қонун (моддаи 17) ва ҳуқуқ ба суд (моддаи 19), ҳамаи ҳуқуқҳо дастгирӣ карда, асоси ҳифзи умумии ҳуқуқу озодиҳо ташкил медиҳанд.

4. Кафолатҳои конститусионии махсус: Ба ҳуқуқҳои мушаххас, аз қабيلي меҳнат (моддаи 35), таъминоти иҷтимоӣ (моддаи 39) ва таҳсил (моддаи 41) нигаронида шуда, татбиқи мустақими онҳо кафолат медиҳанд.

5. Кафолатҳои байналмилалӣ: Дар санадҳои ҷаҳонӣ (масалан, Конвенсияи аврупоии ҳуқуқи инсон) ва ғаъолияти ниҳодҳо (СММ, ЮНИСЕФ) муқаррар гардида, ҳифзи глобалии ҳуқуқҳо тавассути назорат ва механизмҳои байналмилалӣ таъмин меkunанд.

6. Кафолатҳои татбиқӣ: Ба амалисозии воқеии ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳо равона шуда, ҳудуди онҳо, шаклҳои мурофиавӣ ва тадбирҳои ҳавасмандкуниро барои истифодаи қонунии ҳуқуқҳо дар бар мегиранд.

7. Кафолатҳои ҳимоявӣ: Аз вайроншавии ҳуқуқҳо пешгирӣ карда, баробарии қонунӣ, ҷазои ҳуқуқвайронкунӣ, назорати қонуният ва чораҳои пешгириро барои ҳифзи ҳуқуқҳо таъмин меkunанд.

8. Кафолатҳои муҳофизатӣ: Дар ҳолати вайроншавии ҳуқуқҳо барқарорсозиро таъмин намуда, чораҳои ҳифз, аз ҷумла имкони муроҷиат ба судро барои барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшуда пешниҳод меkunанд.

Ҳамаи кафолатҳои дар боло зикргардидаи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мазмуни хоси худро доранд, вале онҳоро мақсади ягона – ҳамаҷониба таъмин намудани имконияти конёи гардонидани манфиати шахс ба гирифтани маҷмуи неъматҳои модӣ ва ғайримодӣ барои пешгирӣ, бартараф ё кам кардани таъсири манфии хатарҳои иҷтимоӣ, мутобиқ шудан ба шароити нави зиндагӣ муттаҳид мекунад.

Фасли сеюми боби дувум ба масъалаи «**Ҳифзи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ дар низоми ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ**» ихтисос дода шудааст.

Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон дар низоми ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ мебошад [20, с. 280], ки аз лаҳзаи таваллуд ба ӯ тааллуқ дорад. Татбиқи дурусти ҳуқуқи субъективии дахлдор шартӣ нигоҳ доштани адолати иҷтимоӣ, суботи иқтисодӣ ва мувозинати сиёсӣ дар давлат мебошад. Дар шароити рушди имрӯзаи Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ таҳким ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон, ки вазифаи асосии давлат мебошад, ҳифзи дурусти ҳуқуқ ба таъмини иҷтимоӣ кафолати муҳимми он аст ва аз ин рӯ, дар рӯйхати ҳадафҳои сиёсати давлатӣ ҳамчун яке аз авлавиятҳо баромад мекунад.

Дар асоси муқаррароти қисми якуми моддаи 19-и ҚҶТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» аз 2-юми январи соли 2020, «иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо бо корфармоёни дахлдор, иттиҳодияҳои онҳо ва мақомоти идоракунии давлатӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоии аъзои худ, муайян намудани меъёрҳои асосии сатҳи зиндагӣ, андозаи ҷубронпулиҳо вобаста ба болоравии нархҳо, муқаррар намудани ҳаҷми маблағи камтарин барои рӯзгузаронӣ ва вобаста ба индекси нархҳо сари вақт таҷдиди назар кардани музди меҳнат, мукофотпулӣ, кумакпулиҳо, назорати иҷрои ин чорабиниҳо, инчунин оид ба дигар масъалаҳо мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Тоҷикистон метавонанд созишнома ва шартномаҳо банданд» [2].

Бо вуҷуди ин, ба назар мерасад, ки ин муқаррарот барои ҳимояи дастаҷамъонаи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ кофӣ нест, зеро дар он аз ҳуқуқи иттифоқҳои касаба ба ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоии кормандон гуфта намешавад. Гузашта аз ин, моддаи 16-и қонуни мазкур фақат аз ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатии аъзои иттифоқи касаба сухан рондааст, ки ба назари мо, нуқсони ҷиддӣ аст. Зеро маълум аст, ки муносибати

кормандон ва корфармоён на танҳо дар доираи ҳуқуқҳои меҳнатӣ маҳдуд намешавад, балки дар аксар ҳолатҳо бештар ба ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии дигар бархӯрд мекунад. Аз ин нуқтаи назар ва бо мақсади васеътар кардани механизмҳои ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шаҳрванд, ки ба фаъолияти меҳнати онҳо вобастаанд, пешниҳод карда мешавад, ки дар қисмҳои якум ва дуюми моддаи 16-и ҚҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» ҳимоя ва ҳифзи дигар ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар баробари ҳуқуқҳои меҳнати аъзои иттифоқҳои касаба низ ба назар гирифта шаванд.

Дар хотима зикр мешавад, ки дар шароити муосир ҳифзи дастаҷамъии ҳуқуқ ба таъмини иҷтимоӣ танҳо дар сурати муроҷиат ба мақомоти салоҳиятдор метавонад самаранок бошад.

Фасли чаҳоруми боби дуюми диссертатсия **«Ҳифзи судии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ: таҳлили қарорҳои вобастаи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон»**-ро баррасӣ мекунад. Муаллиф дар ин бахши кор се қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки бевосита ба ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон – ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ марбут буда, баъзе аз мушкилоти ҳуқуқии қонунгузории ҷорӣ соҳаро ошкор мекунад, баррасӣ карда, аз як тараф мушкилот ва норасоии низоми қонунгузории кишварро дар робита ба ҳуқуқҳои марбута ва аз тарафи дигар, нақши Суди конституционӣ дар ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва боло бурдани сифати қонунҳои миллиро баррасӣ кардааст. Таҳлили ҳимояи судии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар ҚТ чанд нуқтаи муҳимро бозгӯ мекунад:

Аввал ин ки ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳо шакли муассири ҳимоя буда, аз як тараф, ба барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшуда, аз тарафи дигар, ба мукамал гардидани санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунанда мусоидат мекунад. Ҳамчунин, ҳимояи судӣ нишон медиҳад, ки бо вучуди кафолати ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар сатҳи конституционӣ баъзе аз санадҳои қонунгузорӣ на танҳо таъмин ва амалисозии ин ҳуқуқҳоро дар сатҳи зарурӣ ба роҳ намеронанд, балки дар баъзе ҳолатҳо бо сабабҳои ихтилофот бо ҳамдигар ва ё муқаррароти конституционӣ дар роҳи таъмин ва ҳимояи ҳуқуқҳои марбута монеа эҷод мекунанд. Ин ҳолат дубора зарурати омӯзиши саривақтӣ ва такмили мунтазами қонунгузориро баён мекунад.

Фасли панҷуми боби дувум «Асосҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар қонунгузори Тоҷикистон» унвон гирифтааст. Муқаррар кардани принципҳо ва асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар навбати худ ҳамчун механизмҳои ҳифзи онҳо баромад мекунад. Аз ин рӯ, давлат ҳамчун кафили асосии ҳуқуқи инсон дар сатҳи конституционӣ, имкони маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсонро муқаррар менамояд, ки тартиби ҳуқуқии алоҳида ва асосҳои татбиқи чунин маҳдудсозиро пешбинӣ мекунад.

Маҳдудиятҳои ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилӣ ва ҳам дар шартномаҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон эътироф карда мешаванд, ки тибқи онҳо мақомоти давлатӣ барои рафъи оқибатҳои ҳолати ғавқулода салоҳият доранд оид ба ҳаҷм ва хусусияти маҳдуд кардани ҳуқуқҳо қарор қабул кунанд. Давлат бо ҷорӣ намудани вазъияти ғавқулода ҳифзи дигар ҳуқуқҳои муҳимтарини ҳаёти инсонро тавассути маҳдуд кардани баъзе ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ таъмин намуда, инчунин барои барқарор намудани ин ҳуқуқҳо дар оянда заминаҳо фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиши таҷрибаи маҳдуд кардани ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодии инсон дар давраи вазъияти ғавқулода дар кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо нахуст қайд карда шуд, ки дар ин кишварҳо дар чунин шароит муносибати мусбат нисбат ба маҳдудиятҳо хос аст. Воқеан, аксари кишварҳои аврупоӣ ин маҳдудиятро як имкони ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, арзишҳои барои мавҷудияти инсон муҳимтар ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои барқарории қонун ва тартиботи муқаррариро ҳадафи аслии ҷорӣ кардани вазъияти ғавқулода медонанд. Масалан, пандемияи коронавирус шаклҳои нави татбиқи ҳуқуқи меҳнатро ба вуҷуд оварда, амалӣ намудани онро дар шакли қаблӣ ғайриимкон кардааст.

ХУЛОСА

Таҳлилу баррасӣ ва таҳқиқ дар робита ба мавзӯ ва ҳадафҳои матраҳшуда имкон дод, ки муаллиф ба чунин натиҷаҳои илмӣ дастёб шавад:

1. Ҳам аз нуқтаи назари таснифи ҳуқуқу озодиҳо, аз нигоҳи мазмун, соҳаҳои ҳаёт ва фаъолияти инсон ва шахрванд ва ҳам аз нуқтаи назари равиши тақомулгароёна ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ва шахрванд гурӯҳи мустақили ҳуқуқу озодиҳои инсон маҳсуб

мешаванд, ки дорои хусусияти махсуси иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, таркибҳои субъективӣ-объективӣ, доираи татбиқ ва таъиноти функционалӣ мебошанд. Моҳият ва таъиноти ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарогири меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки онҳо барои ташаккул ва ҳимояи ин гурӯҳи ҳуқуқҳо замина фароҳам меоваранд. Ҳамзамон онҳо таҳкими конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро низ фаро мегиранд.

Ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ аз ҷумлаи ҳуқуқҳои конститутсионии инсон буда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дар асоси маҷмуи танзимои давлативу хусусӣ, иҷрои уҳдадорӣҳои мусбат аз ҷониби мақомоти ваколатдор бо мақсади ҳифзи иҷтимоии аҳоли, қонеъ гардонидани ниёзҳои ҳар шахс барои гирифтани намудҳои алоҳидаи таъминоти иҷтимоӣ, пешгирӣ, рафъ ё кам кардани оқибатҳои манфии хатарҳои иҷтимоӣ, мутобиқ сохтани сатҳи зиндагии ҷомеа ба шароити нави ҳаёти амалӣ карда мешавад. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодии инсон ва шаҳрвандро дар шакли умумии он метавон ҳамчун маҷмуи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионӣ донист, ки ба принципҳои конститутсионии озодии фаъолияти иқтисодӣ асос ёфта, бо мақсади фароҳамсозӣ, таъмин ва ҳифзи муносибатҳои бозорӣ, озодии меҳнат, фазои ягонаи иқтисодӣ, имконияти истифода ва ихтиёрдорӣи озодонаи ҳамаи шаклҳои моликият, дастгирии рақобат ва маҳдудсозии инҳисори бозорӣ амалӣ мешавад. Алоқамандии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ пеш аз ҳама дар он ифода мегардад, ки ҳар ду системаи ин ҳуқуқҳо ба ҷанбаҳои фаъолиятҳои иҷтимоиву молумулкии инсон ва шаҳрванд марбут буда, ба таври баробар ба сатҳи зиндагӣ ва шароити иқтисодии одамон таъсиргуздоранд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ маҷмуи тасодуфию аморфӣ нестанд, балки як гурӯҳи махсуси ба ҳам алоқаманди ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошанд, ки мазмуни онҳо дар моддаҳои дахлдори Конститутсияи ҚТ ошкор карда шуда, дар қонунгузорӣ амалкунандаи Тоҷикистон муфассал баён шудаанд. Ин ҳуқуқҳо ба концепсияи давлати иҷтимоӣ (яъне таъмини сатҳи баланди зиндагии шаҳрвандони худ), ки ба муносибатҳои иҷтимоии инсон бо ҷомеа, давлат, одамони дигар алоқаманд буда, ба фаъолияти одамон дар соҳаи иқтисод марбутанд, ба рушди маънавии инсон мусоидат намуда, иштироки ӯро дар пешрафти иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа таъмин мекунанд [5-М].

2. Сарчашмаҳои ҳуқуқи зардуштӣ баёнғари онанд, ки ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар баробари дигар ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ ба таври низомнок, вале на ҳамчун қонуни ҳуқуқӣ, балки фармудаҳои динӣ дарҷ ёфтаанд. Аммо ин ки дар тури таърихи Эрони бостон дар зиндагии воқеӣ мардум аз кадом ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ бархӯрдор буданд, метавон аз сарчашмаҳои таърихӣ пайдо кард. Дар сарчашмаҳои ҳуқуқи авастӣ, ки метавонанд ба ин ё он андоза ба ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ марбут бошанд, андешаҳои меъёрии ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар бораи интиҳоби касб (ҳуқуқ ба интиҳоби соҳаи фаъолият), меҳнат (ҳуқуқ ба меҳнат), ҳимоя аз занон, занони ҳомила, кӯдакон (ҳуқуқ ба нигоҳубини кӯдак), манзили истиқоматӣ (ҳуқуқ ба манзил), ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ (ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ) муҳити солими зист (ҳуқуқ ба муҳити солими атроф)-ро зикр намудан мумкин аст [3-М].

3. Агар ба таври кулӣ тамоми давраи амали ҳуқуқи исломӣ дар Мовароуннаҳрро, ки аз ҳуҷуми аввали арабҳо дар соли 673 оғоз шуда, то барҳам хӯрдани Аморати Бухоро давом меёбад, ба назар бигирем, метавон қонуниятҳои мушаххаси ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодиро пайдо кард. Масалан, дар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ таъминоти иҷтимоӣ на аз тарафи ниҳоди давлат ё идорӣ, балки аз тарафи тоҷирон, сарватмандон ва шахсони саховатпеша ва аъзои оила амалӣ мешавад. Масалан, касоне, ки молу сарвати онҳо ба як нишондиҳандаи мушаххас расидааст, бояд аз 2,5%-и онро бевосита ба ниёзмандон пардохт кунанд, ки ин амр дар ислом закот номида мешавад. Қуръон ва ҳадисҳои паёмбар закотро аз фаризаҳои ислом мешуморанд, яъне амале, ки мусалмон ба анҷом додани он вазифадор аст. Аммо агар ин фармуда дар солҳои аввали интишори ислом то андозае дуруст ба иҷро мерасида бошад, баъдан закот ба унвони андози алоҳидаи давлатӣ, бар муқобили фармудаҳои Қуръон ва фикҳи исломӣ, бештар аз мардуми нодор, деҳқонон, муздурон ва ҳунармандон ситонида мешуд ва албатта, ба дасти табақоти ниёзманд намерасид ва ба моликияти давлат мубаддал мегашт.

Аз миёни ҳуқуқҳои иқтисодӣ дар сарчашмаҳои исломӣ фақат дар мавриди тиҷорат ва мерос андешаҳои мушаххас ва қатъии ҳуқуқӣ баён карда шудаанд. Қуръон падару модар, фарзандон, ҳамсарон, хоҳарон ва бародарони шахси ғавтидаро ба унвони меросбарони қонунӣ эътироф карда, ҳаққи онҳоро ҳам ба таври мушаххас муайян кардааст.

Ҳамин тавр, вобаста ба давраи амали ҳуқуқи исломӣ мо ба ду воқеият бархӯрд мекунем: аввалан, вазъи воқеии ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар давраи амали ҳуқуқи исломӣ, дувум, назарияи ҳуқуқи исломӣ, ки дар сарчашмаҳои адабиёти исломӣ – Қуръону суннат ва таълимоти мактабҳои мазҳабу равияҳои исломӣ дида мешавад. Вазъи воқеии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон баъди ба миён омадани Давлати Сомониён то барҳам хӯрдани Аморати Бухоро дар кулл тағйироти ҷиддие надидааст: ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷониби ҳукуматҳо қомилан ҷой надошт, ҳукуматҳо аз мардум андозу молиёте, ки бештар вақт ғайриинсондӯстона буданд, меситониданд, ҳуқуқ ба моликияти шахс аз дахлнопазирӣ бархӯрдор набуд, меҳнати маҷбурӣ, ноадолатиҳои иҷтимоӣ ҷой дошт ва монанди инҳо.

Дар муқобил, сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ ҳимоя ва дастгирии қишри осебпазирӣ ҷомеаро бо таъйини закот ва садақа ба дӯши қишри сарватманди ҷомеа вогузор мекард, ҳуқуқи инсонҳоро ба моликият, мерос, таъмини оила, тарбияи кӯдак ва таҳсил эътироф менамуд.

4. Раванди таъмин ва амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар ИҶШС-ро метавон чунин натиҷагирӣ кард:

– Назорати марказонидашуда: амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ тавассути назорати давлатӣ ва барномарезии марказӣ ба таври густарда, вале ҳамроҳ бо камбудии сохторӣ таъмин мегардиданд.

– Кафолати ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ асосан ҷанбаи расмӣ-эълomiaвӣ дошт, ки бо маҳдудиятҳои бешумори амалӣ гирифта мешуд: Ҳарчанд ин ҳуқуқҳо дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сабт шуда бошанд ҳам, амалисозии воқеии онҳо, бахусус дар соҳаҳои таъмини манзил, хизматрасонии тиббӣ ва молиявӣ, ҳаққи интихоби кор ва монанди инҳо ба камбудии ва нобаробарӣ рӯбарӯ мешуданд.

– Афзалияти идеология бар амалисозӣ: Баробарии иҷтимоӣ дар назарияи давлати сотсиалистӣ ҷавҳари бунёди буд, аммо дар амал, мушкилоти иқтисодӣ ва бюрократия монеаи иҷрои пурраи он мегардиданд.

– Таваҷҷуҳ ба эҳтиёҷоти умумӣ, на инфиродӣ: Низом ба таъмин кардани ниёзҳои умумӣ тамаркуз мекард, аммо ба эҳтиёҷот, ҳуқуқу озодиҳои инфиродии ҳар як шахс на танҳо аҳамияти лозим сураат намегирифт, балки аз ин кор як андоза худдорӣ мешуд.

5. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ хатти оғози амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ таъсиси Созмони Байналмилалии Меҳнат буд, ки ҳадафи он пешбурди ҳуқуқи коргарон, кафолат додани «шароитҳои одилона ва инсондӯстонаи меҳнат» пешбинӣ гардид. СБМ стандартҳои ҳадди ақалро оид ба доираи васеи масъалаҳое, аз қабилӣ вақти корӣ, ҳуқуқи ташкили иттифоқҳои касаба, меҳнати маҷбурӣ, синни ҳадди ақали меҳнатӣ, истироҳати ҳарҳафтаина, муҳофизат аз беморӣ ва суғуртаи ҳолатҳои нохуш қабул кардааст, ки акнун ҳамчун ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ шинохта мешаванд. Бо вучуди ҷо доштани ду дидгоҳи комилан мутафовит дар сиёсати ҷаҳонии асри гузашта, бо тасвиби Эъломияи ҳуқуқи башар, ҷомеаи ҷаҳонӣ муваффақ мешавад, ки дар баробари Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ пазируфта шавад. Аҳаммияти ин санадҳо дар қонунгузориҳои миллии кишварҳои алоҳида ба андозае бузург аст, ки дар баъзе мавридҳо маҳз онҳо ҳамчун кафолати ягона ва раднопазири ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ баромад мекунанд.

6. Вобаста ба сохтори механизми таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодӣ, самти функционалии онҳо, кафолатҳои ҳуқуқии ин ҳуқуқҳоро метавон ба таври зерин гурӯҳбандӣ кард: 1) кафолатҳои татбиқи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоиву иқтисодӣ; 2) кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ; 3) кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқҳои мазкур [4-М].

7. Ҳифзи судии ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои муайяне мебошад, ки бо таркиби субъектӣ чунин баҳс, тобеиятӣ ва қобили муҳокимаи судӣ будани он, бо таъсири ретроспективии қонунгузорӣ, ки муносибатҳои ин намудро танзим мекунанд, бо аҳаммиятноки ва басомади татбиқи қарорҳои Суди конституционии ҚТ ҳангоми асосноккунии даъвоҳо, мавҷуд набудани таҷрибаи ягонаи баррасии баҳсҳои судӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, маблағи зиёди пардохтҳои судӣ ва паст будани даромади шахрвандон алоқаманданд. Хусусиятҳои номбаршудаи шаклҳои мавриди омӯзиш қарордоштаи ҳифзи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ аз самаранокӣ нокифояи он дар марҳилаи кунунии рушди ҚТ ҳамчун давлати ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳанд [2-М].

8. Ҳангоми таҳлили равишҳои муосири назариявӣ ва методологӣ омӯзиши маҳдудиятҳои ҳуқуқи инсон маълум гардид, ки чунин

махдудиятҳо метавонанд барои амалӣ гардидани манфиатҳои қонунии шахс оқибатҳои манфӣ дошта бошанд, зеро татбиқи онҳо ҳамзамон бо коҳиши ҳаҷми фаъолияти иқтисодиву иҷтимоии инсон ба амал меояд ва дар натиҷа ба қисман ё пурра ғайриимкон гаштани татбиқи минбаъдаи ин ҳуқуқҳо оварда мерасонад. Принципҳо ва асосҳои маҳдудкунии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсонро муайян ва таҳлил намуда, ба чунин натиҷагирӣ расидем, ки маҳдудиятҳои ҳуқуқии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон бояд ба принципҳои қобили қабул будан, қонунӣ будан, лозимӣ будан, ҳадафманд будан, асоснок будан, мутаносиб будан мувофиқат кунанд, зеро дар акси ҳол ҳама гуна даҳлати мақомот ба ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон ғайри қобили қабул ва ғайриқонунӣ дониста мешаванд [1-М].

9. Мутаассифона, ҳеҷ як санади меъёриву ҳуқуқии ҚТ, ки таъминоти иҷтимоиро танзим мекунад, асос барои қатъ намудани хидматрасониҳои иҷтимоиро пешбинӣ намекунад. Ба назари мо, бояд дар сатҳи қонунгузорӣ пешбинӣ шавад, ки пеш аз муҳлат қатъ кардани шартномаи хидматрасонии иҷтимоӣ бо ташаббуси гирандаи ҳадамоти иҷтимоӣ ба сифати чунин асос пазируфта мешавад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар ин ҳолат, чун қоида, шахс аз ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ дар шакли хидматрасонии иҷтимоӣ маҳрум нест, танҳо субъекти уҳдадориҳои татбиқи он тағйир меёбад, ки имкони истифодаи худмуҳофизаткуниро бо вучуди камтар маъмул буданаш ҳамчун шакли ҳимояи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ нишон медиҳад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Таҳлили вазъи ҳуқуқии ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҚТ моро ба ин натиҷа расонид, ки баъзе аз ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар Конститутсияи ҚТ комилан дарҷ нашудаанд, балки фақат дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва он ҳам дар шаклҳои ғайриқобили пазириш муқаррар гардидаанд. Ин ҳолат то андозае ба амалӣ кардани ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҳамин ҷиҳат пешниҳод карда мешавад, ки ҳуқуқ ба корпартой ва ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагӣ низ ҳамчун ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар сатҳи конститусионӣ кафолат дода шаванд [5-М].

2. Бо мақсади мушаххас сохтани уҳдадориҳои давлатӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷудо намудани онҳо аз ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ пешниҳод мешавад, ки банди дуоми моддаи 11-и

қонуни ҚҚТ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» [5] дар моддаи алоҳида таҳти унвони «Уҳдадориҳои давлатӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ» дар таҳрири зайл оварда шавад:

«Уҳдадориҳои давлатӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ

Уҳдадориҳои давлатӣ оид ба фаъолияти соҳибкорӣ дар шакли ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар шаклҳо амалӣ шуда, ба беҳтар намудани шароити соҳибкорӣ ба низоми зерин асос меёбад:

- бақайдгирии соҳибкорӣ;
- андозбандӣ;
- иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатдиҳӣ;
- санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ;
- бақайдгирии молу мулк;
- ҳисоботдиҳӣ;
- суғуртакунӣ; (ҚҚТ аз 02.01.20 с., №1684);
- танзими зиддиинҳисорӣ;
- сода намудани амалиёти воридотию содиротӣ бо назардошти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон».

3. Дар навбати худ, бо мақсади тавассути субъектҳои соҳибкорӣ ҳарчи муассиртар ва ҳадафмандтар амалӣ гаштани сиёсатҳои иқтисодиву иҷтимоии давлатӣ, фаро гирифтани имкониятҳои нави бозори иқтисодӣ ва шакл додани фазои мусоиди фаъолиятҳои сармоягузорӣ моддаи 11-и ҚҚТ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» [5] бояд дар таҳрири зерин муқаррар гардад:

«Моддаи 11. Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ

1. Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад.

2. Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ давлат ба фароҳамсозии шароитҳои мусоиди ташкилию иқтисодӣ дар асоси барномаҳои зерин мусоидат мекунад:

- ташкили хидматрасониҳои моддию техникӣ ва иттилоотӣ-таълимӣ;
- омодаасозӣ ва бозомӯзии кадрҳо тавассути барномаҳои тахассусии давлатӣ ва ғайридавлатӣ;

– ҳавасмандсозии субъектҳои соҳибкорӣ бо истифода аз фишангҳои иқтисодӣ (субсидияҳои мақсаднок, имтиёзҳои андозсупорӣ ва ғ.)

– додани имтиёзҳои махсус барои навосозии технологияҳо, фаъолиятҳои навоварона, азхудкунии навҳои нави маҳсулот ва хидматрасониҳо;

– додани қарзҳои мақсаднок ва имтиёзнok;

– мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ;

– пешниҳоди дигар намуди ғимоя ва дастгириҳо».

4. Бо мақсади кафолати қавитари конституционии ҳифз ва ғимояи ҳуқуқи инсон ба моликият ва мерос пешниҳод мешавад, ки моддаи 32-юми Конститутсияи ҚТ дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 32. Ҳар кас ҳуқуқ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад, онҳоро истифода барад ва ихтиёрдорӣ намояд.

Ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад, ки ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад.

Товони зарари модӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо ситонида мешавад.

Мусодираи молу мулк танҳо бо қарори суд дар ҳолатҳо, ҳаҷм ва тартиби муқаррарнамудаи қонун татбиқ карда мешавад.

Истифодаи моликият набояд ба ҳуқуқ, озодиҳо ва шаъну шарафи шахрвандон, ба манфиатҳои ҷамъият зарар ва ба вазъи экологӣ ва сифатҳои табиӣ замин таъсири манфӣ расонад».

5. Мутаассифона, принципҳои ташаккули маҷмуи маҳсулоти хӯрокворӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хидматрасонӣ дар ҚҚТ «Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ» [3] аз 15-уми майи соли 2009 тамоман муқаррар нашудаанд. Бо таваҷҷуҳ бар ин нукта, таҷдид ва тақмили қонуни мазкурро бо назардошти вазъи ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар лозим дониста, ҳамчунин қайд мекунем, ки принципҳои ташаккули маҷмуи маҳсулоти хӯрокворӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хидматрасонӣ бояд дар таҳрири нави ин қонун ба таври зайл муқаррар карда шаванд:

«Меъёрҳои илман асоснокшудаи талаботи ҳадди ақали гурӯҳҳои иҷтимоӣ демографияи аҳоли ба маводи ғизоӣ, инчунин таркиби

кимиёвӣ ва арзиши ғизонокии маҳсулоти озуқа; қонеъгардонии талаботи ҳадди ақали ҳаётан муҳимми гурӯҳҳои асосии иҷтимоиву демографии аҳоли ба маҳсулоти ғайриғизоӣ бо назардошти хусусиятҳои ҷинсиву синнусолӣ ва либос, инчунин барои ташкили чорабиниҳои маданияи маишӣ; қонеъ намудани талаботи ҳадди ақали аҳоли ба хизматрасонии манзилию коммуналӣ, маишӣ, нақлиётӣ ва алоқа».

6. Бо мақсади васеътар кардани механизмҳои ҳифзу ҳимояи ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон ва шаҳрванд, ки ба фаъолияти меҳнатии онҳо вобастаанд, пешниҳод карда мешавад, ки қисмҳои якум ва дуюми моддаи 16-уми ҚҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» [4] ба таври зерин таҳрир карда шаванд:

«1. Иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии аъзои худро, ки ба фаъолияти меҳнатии онҳо вобастаанд, ҳимоя намуда, дар таҳияи сиёсати давлатии шуғли аҳоли ширкат варзида, оид ба ҳифзи иҷтимоии шахсоне, ки бинобар ихтисор шудани кор ё тағйир ёфтани шароити меҳнат дар корхона аз кор озод мегарданд, мутобиқи қонунгузории ҚТ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ тақлифҳо пешниҳод менамоянд.

2. Иттифоқҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии шаҳрвандон – аъзои иттифоқи касабаро, ки ба фаъолияти меҳнатии онҳо вобастаанд, ҳангоми бастан ё қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ҳифз мекунанд, дар якҷоягӣ бо корфармо шахсони нав ба кор қабулшударо бо мазмуни созишнома ва шартномаи коллективӣ ва ҳуҷҷати таъсисии шахси ҳуқуқӣ шинос менамоянд».

7. Принципҳои ташаккули маҷмуи маҳсулоти хӯрокворӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматрасонӣ, ки дар ҚҚТ «Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ» [3] аз 15-уми майи соли 2009 муқаррар карда шудаанд, мутаассифона, хеле назариявӣ мебошанд, зеро онҳо дар асоси баҳодиҳии ҳамаҷонибаи муқаррароти қонунгузории миллий, самти умумии он, ки дар таҷрибаи татбиқи меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор роҳандозӣ нашудаанд, бароварда шудаанд. Бо назардошти зарурати воқеии қонеъ гардондани манфиатҳои инсон, бояд дар ояндаи наздик маҷмуи маҳсулоти хӯрокворӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматрасонӣ бо роҳи пешбинӣ кардани таъмини хароҷоти инсони муосир (на инсони миёнаи асри XX) барои қонеъ

кардани ниёзҳои асосии ӯ тасдиқ карда шавад. Ба ин бояд экспертизаи илмӣ ва ҷамъиятии маҷмуи маҳсулоти ҳӯрокворӣ, маҷмуи маҳсулоти ғайриозуқа ва маҷмуи хизматрасонӣ оид ба муқаррар кардани ҳадди ақали зиндагӣ мусоидат кунад.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

1. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъби расидаанд:

[1-М]. Қурбонов, Ҷ.С. Асосҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Ҳаёти ҳуқуқӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2022. – №4 (40). – С. 103-114; ISSN 2307-5198.

[2-М]. Кодиркулов, Х.Р., Қурбонов, Дж.С. К вопросу о судебной защите трудовых прав с иностранным участием [Текст] / Х.Р. Кодиркулов, Дж.С. Қурбонов // Государствоведение и права человека (Научно-практический журнал). – Душанбе, 2022. – №4 (28). – С. 138-150; ISSN 2414 9217.

[3-М]. Қурбонов, Ҷ.С. Нигоҳе ба вазъи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар таърихи қадимаи тоҷикон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №3. – С. 245-251; ISSN 2413-5151.

[4-М]. Қурбонов, Ҷ.С. Баъзе масъалаҳои мубрами кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 235-241; ISSN 2413-5151.

[5-М]. Саъдизода, Ҷ., Қурбонов, Ҷ.С. Таҳкими конститутсионии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ. Саъдизода, Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №9. – С. 199-207; ISSN 2413-5151.

2. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[6-М]. Қурбонов, Ҷ.С. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон.— Душанбе, 2022. – С. 232-240.

[7-М]. Қурбонов, Ҷ.С., Исмаилова, И.Б. Баъзе масъалаҳо оид ба ҳуқуқи ашёӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов, И.Б. Исмаилова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ «Масъалаҳои назариявӣ ташаккулифарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» бахшида ба таҷлили Рӯзи ҳуқуқи инсон.— Душанбе, 2023. – С. 610-617.

[8-М]. Қурбонов, Ҷ.С., Исмаилова, И.Б. Амали меъёрҳои коллизсионӣ дар танзимимуносибатҳои ашёӣ бо унсури хориҷӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов, И.Б. Исмаилова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ «Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ» бахшида ба Рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2024. – С. 511-518.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 321+340.12(575.3)

ББК: 66.3+67.3(2точик)

С – 21

САЙВАЛИЗОДА ДЖУМАХОН САЙВАЛИ

**ЭВОЛЮЦИЯ И РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И
СОЦИАЛЬНЫХ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В
ТАДЖИКИСТАНЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по
специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история
учений о праве и государстве

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Насриддинзода Эмомали Сайфиддин** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, Ректор ТНУ.

Официальные оппоненты: **Бободжонзода Исрофил Хусейн** – доктор юридических наук, доцент, заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;
Кодирзода Мирзокодир Аюб – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (г. Худжанд).

Ведущее учреждение: Межгосударственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет» (г. Душанбе).

Защита диссертации состоится «01» июля 2025 года в 11:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал диссертационного совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан: «___» _____ 2025 года.

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Современное мировое сообщество динамично развивается, что обусловлено возникновением новых технологий, отсутствием границ в информационном пространстве, значительной миграцией населения, процессами глобализации и другими факторами. Перемены, которые наблюдаются в жизни современного общества, воздействуют на сознание людей, формируя обновленное восприятие, обусловленное актуальными запросами и нуждами, включая социально-экономическую область, что приводит к появлению новых социальных связей, нуждающихся в своевременном и соответствующем правовом регулировании. Известно, что в таких толерантных условиях право не может оставаться в неизменном виде, оно также совершенствуется, обретает новые особенности с тем, чтобы правильно и своевременно регулировать имеющиеся в обществе отношения, создавать возможности для гарантированного обеспечения интересов человека и гражданина. Учитывая эти моменты, Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан в 2018 году подчеркнул, что законотворческие субъекты обязаны «на регулярной основе проводить анализ качества действующих законов, а также их соответствия уровню социально-экономического развития страны и разрабатывать проекты нормативно-правовых документов, отвечающих требованиям дня» [7].

На нынешнем уровне общественного развития человек может характеризоваться индивидуальным и социальным прогрессом лишь в условиях, когда он проживает в стране, соответствующей стандартам социального государства и обеспеченной минимальным набором продуктов питания, материальных потребностей и услуг с тем, чтобы чувствовать социально-экономическую безопасность во всех сферах жизни. Если эти нормы недостаточны, то люди будут ощущать себя экономически незащищенными и подвергнутыми рискам, потому что они будут лишены возможности решить самостоятельно экономические проблемы в плане удовлетворения обеспечения самых минимальных требований жизни для себя. В таких случаях государство в лице своих органов, учреждений и предприятий различной формы собственности и других субъектов, которые в процессе своей деятельности обеспечивают соблюдение социальных и экономических прав человека, берут на себя соответствующие обязательства.

Следует отметить, что после пандемии COVID-19 и сложившейся геополитической ситуации в Восточной Европе не только Таджикистан, но и всё мировое сообщество переживает сложные социальные, экономические и политические испытания, и это обстоятельство непосредственно привело к снижению уровня финансовых доходов и увеличению численности бедного населения, наиболее нуждающегося в социальной защите. Кроме того, согласно Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, «создание правовых и институциональных условий для инвестирования пенсионных фондов долгосрочными финансовыми инструментами с учетом инвестиций в инфраструктуру в рамках проектов государственно-частного партнерства» [6] определяют как одно из основных направлений деятельности в сфере социальной защиты населения. Такие условия требуют, чтобы в целях улучшения социальных и экономических условий особое внимание уделялось в стране, прежде всего, правовым основам социально-экономических отношений граждан, и в этом контексте разрабатывались пути совершенствования и улучшения нормативных правовых основ, что определяет актуальность темы исследования в рамках настоящей диссертации.

Кроме того, значимость темы диссертационного исследования определяется потребностью в тщательном и всестороннем анализе процесса формирования и эволюции экономических и социальных прав в Республике Таджикистан. Это необходимо для уточнения правового статуса, особенностей их практического осуществления, а также выявления аспектов, требующих доработки существующей системы данных прав. Очевидно, что совершенствование правового положения граждан в таких социально-экономических сферах, как социальное обслуживание, обеспечение, защита и создание оптимальных условий для экономических взаимодействий, невозможно без детального рассмотрения текущего состояния законодательства в области социально-экономических прав и свобод.

Также актуальность изучения истории развития и текущего положения экономических и социальных прав вытекает из того, что, как указано в первой статье Конституции страны, Республика Таджикистан в качестве социального государства обязана принять комплекс мер по предотвращению, устранению или минимизации негативных последствий социальных и экономических рисков, адаптированию человека или его семьи к новым условиям жизни.

Степень социально-экономической защиты населения в государстве зависит от того, насколько отчётливо и конкретно механизм обеспечения экономических и социальных прав отражен в законодательстве и насколько эффективен опыт применения закона в соответствующей сфере. Большое количество судебных процессов, возникающих из социально-экономических правоотношений в последние годы [52], свидетельствует о недостаточной эффективности механизмов защиты рассматриваемых прав, что требует их совершенствования с учетом международных стандартов и передового опыта демократических стран. Очевидно, что эта работа невозможна без изучения становления и развития системы экономических и социальных прав.

Степень изученности научной темы. Некоторые аспекты экономических и социальных прав и свобод рассматривались, изучались и разрабатывались в различных исследованиях ряда таджикских ученых. Еще в 1999 году А.С. Достиев посвятил третий параграф второй главы своей кандидатской диссертации на тему «Конституция Республики Таджикистан от 1994 года (история составления, принятия и основные положения)» «Социальным и экономическим правам в Конституции Республики Таджикистан» [37]. Монография Д.Ш. Сангинова «Экономические и социальные права и свободы гражданина и их защита Конституционным Судом Республики Таджикистан», хотя и опубликована в 2013 году, однако она является единственным монографическим исследованием, полностью посвященным изучению указанных прав в рамках конституционного права [13]. В третьем параграфе третьей главы докторской диссертации А.М. Диноршоха «Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан», системным образом изучаются механизмы реализации и гарантии социальных, экономических и культурных прав человека [36].

Г.Д. Солехзода в своей кандидатской диссертации на тему: «Конституционные и правовые основы Республики Таджикистан как социального государства» исследовала конституционное укрепление социальных, экономических и культурных прав и свобод человека как воплощение социального государства в Таджикистане [46]. Кроме того, внимания заслуживают совместные статьи А.М. Диноршоха и Г.Д. Солехзода, посвящённые понятиям и идеям экономических и социальных прав [29], важности конституционного укрепления этих

прав в реализации социальной политики государства [28]. Наряду с обширными исследованиями в области права на предпринимательскую деятельность, С.М. Салохидинова опубликовала важные статьи о содержании и некоторых аспектах экономических прав [30]. Кроме того, монография этого исследователя в соавторстве с А.М. Диноршох посвящена важным вопросам социально-экономических и культурных прав и положению предпринимательского права в системе этих прав [11].

В рамках теоретико-правового исследования системы экономических и социальных прав в Республике Таджикистан многие исследовательские работы были посвящены конкретным правам этой системы, таким как право на социальное обеспечение, труд, предпринимательство. В рамках данной работы невозможно перечислить все указанные работы. Однако можно указать на некоторые из них, имеющих важное значение для изучения системы экономических и социальных прав в Республике Таджикистан. Таким образом, Г.М. Бобокалонов комплексно изучил становление и развитие законодательства одного из важнейших социальных прав – трудового [34], и в последующие годы посвящал свои статьи и другие исследования этой теме [24; 25]. А.Х. Маликова в своей кандидатской диссертации исследовала организационно-правовые аспекты обязанностей государства по социальной защите престарелых и инвалидов в Республике Таджикистан, а также затронула важную тему места и роли экономических и социальных прав в системе социального обеспечения [40]. Также докторская диссертация этого исследователя посвящена проблемам формирования социального государства в Таджикистане, а ее четвертая глава полностью посвящена правовым вопросам социальной защиты [41]. Д.К. Назаров подверг исследованию роль и место международных актов в системе источников трудового права в стране и разработал различные аспекты сегодняшнего законодательства в этой сфере социальных прав [42].

Как видно, социальные и экономические права в Республике Таджикистан оказались в центре внимания двух групп отечественных исследователей с разными подходами к изучаемой теме. Первая группа исследователей преимущественно изучала конституционные основы рассматриваемых прав применительно к теории социального государства. Вторая группа исследовала некоторые конкретные права системы социально-экономических прав, такие как право на труд, право на социальное обеспечение, право на предпринимательство и т.д.

Это обстоятельство диктует необходимость проведения всестороннего и комплексного теоретико-исторического исследования экономических и социальных прав.

Безусловно, отдельные общетеоретические вопросы, в том числе связанные с историей становления и развития социально-экономических прав, также рассматриваются и в других книгах и статьях таджикских правоведов, таких как И.Х. Бободжонзода [26], И.Б. Буризода [8; 9; 10], А.М. Диноршох [27], Ф.Т. Тохиров [17; 18; 19], Ш.Х. Хафиззода [31; 50] и Р.Ш. Шарофзода [14; 15; 16]. К примеру, исследования А.Г. Холикзода [21; 22] служат надежными источниками по истории рассматриваемых прав в их взаимосвязи с зороастрийским и исламским правом.

Кроме того, общетеоретические вопросы экономических и социальных прав рассматривались отечественными исследователями, в том числе профессором Э.С. Насриддинзода в книге «Теория государства и права» [12] и С.Х. Хасановым в книге «Теория государства и права» [23]. Однако подобная разрозненность источников и отсутствие фундаментальных монографических исследований в области экономических и социальных прав человека и гражданина в отечественной юриспруденции вновь доказывают и подтверждают актуальность исследования указанной проблемы.

Вместе с тем экономические и социальные права человека и гражданина широко изучаются учёными-правоведами Российской Федерации, с точки зрения конституционного права, теории государства и права, гражданского и трудового права, социального обеспечения и т.д. Теория экономических и социальных прав человека и гражданина, их правовая сущность, проблемы обеспечения конституционной и судебной защиты этих прав комплексным образом подвергнуты исследованию в кандидатских и докторских диссертациях ряда российских правоведов, таких как А.М. Абрамов [32], А.П. Александрова [33], О.М. Гвоздева [35], О.А. Ижаев [38], С.А. Лубенникова [39], А.А. Овчаренко [43], И.А. Садыков [44], К.В. Сангаджиева [45], Д.О. Сытников [47], Н.Д. Терещенко [48], О.А. Тимошкина [49], Н.В. Шакун [51] и др.

Связь исследования с программами либо научной тематикой. Диссертация подготовлена в рамках перспективной программы научных исследований кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета на 2021-2025 годы по теме «Теоретические проблемы

развития правовой системы Республики Таджикистан в аспекте глобализационных процессов».

ОСНОВНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель исследования. Целью диссертации является изучение исторического развития и теоретических и практических вопросов социально-экономических прав и свобод человека на основе историко-правовых источников, национального законодательства и международных нормативно-правовых актов, рассмотрение и определение сегодняшних правовых проблем данной отрасли, научная разработка средств совершенствования соответствующего законодательства, поиск и предложение путей улучшения действующих нормативно-правовых актов.

Задачи исследования. Для достижения указанных целей в диссертации поставлены следующие задачи:

- описание общих и основных особенностей социально-экономических прав;
- исследование национальной и международной истории формирования экономических и социальных прав;
- изучение текущего состояния механизмов обеспечения и реализации рассматриваемых прав;
- рассмотрение гарантий защиты соответствующих прав в действующем законодательстве РТ;
- определение места права на социальное обеспечение в системе экономических и социальных прав РТ;
- исследование формирования судебной защиты экономических и социальных прав в независимом Таджикистане;
- анализ правовых основ и принципов ограничения экономических и социальных права и свобод в законодательстве Таджикистана;
- разработка научных предложений в связи с нормативно-правовым совершенствованием экономических и социальных прав и свобод в законодательстве РТ.

Объект исследования. Объектом исследования являются правоотношения, связанные с признанием, обеспечением, реализацией и защитой социально-экономических прав.

Предмет исследования. Предметом исследования являются научные идеи, взгляды, дискуссии и концепции об экономических и социальных правах человека и гражданина, методологические пути их признания, тенденции, закономерности, перспективы регулирования рассматриваемых прав.

Этапы, место и период исследования (исторические рамки исследования). Настоящее диссертационное исследование охватывает четыре исторических этапа развития экономических и социальных прав в Таджикистане: 1) становление и развитие экономических и социальных прав в зороастрийской правовой системе; 2) развитие экономических и социальных прав в период действия мусульманского права на исторической таджикской земле; 3) развитие указанных прав в советский период; 4) современный этап развития экономических и социальных прав – период независимости. Наряду с анализом становления и развития экономических и социальных прав на исторических таджикских землях и анализом развития национального законодательства в новом столетии также проводится сравнительный анализ законодательства и судебной практики Таджикистана и стран Азии и Европы в сфере экономических и социальных прав, что дополняет содержание диссертационной работы. Период диссертационного исследования охватывает 2020-2025 годы.

Теоретические основы исследования составляют научно-теоретические работы отечественных и зарубежных учёных по различным аспектам теории и практики экономических и социальных прав. Основу диссертационного исследования составили труды советских и постсоветских правоведов и исследователей, а также научные труды в области общей теории права и государства, истории права в Таджикистане, социального права, экономического права, социального обеспечения и т.д. Основные положения исследования разработаны с использованием научных подходов отечественных и зарубежных учёных-правоведов, в числе которых С.А. Авакян, З. Ализода, И.А. Алебастрова, М.В. Баглай, Б.С. Гадоев, А.М. Диноршох, В.Д. Зорькин, А.И. Имомов, Е.А. Лукашева, А.Х. Маликова, Дж. Маджидзода, Л.С. Мамут, М.А. Махмудзода, Э.С. Насридинзода, Ф.М. Рудинский, Ю.А. Старшова, Ф.Т. Тохиров, А.Г. Холикзода, В.Э. Чиркин, Р.Ш. Шарофзода, Б.С. Эбзеев и др.

Методологические основы исследования составляют две группы методов научного познания: общенаучные (диалектический, исторический, структурно-функциональный, формально-логический и системный методы анализа) и специальные (сравнительно-правовой метод анализа и метод комментирования правовых норм). Использование диалектического и исторического методов позволило рассмотреть развитие теории социально-экономических прав, определить понятие социально-экономических прав, а также

формирование международных норм, связанных с этими правами. Применение формально-логического метода и системного анализа экономических и социальных прав позволило конкретизировать их особенности, соответствие понятия о механизмах их обеспечения и реализации гарантии защиты социально-экономических прав, а также правовые основы и принципы ограничения социально-экономических прав, соответствие механизмов реализации указанных прав и судебной защиты. Структурно-функциональный метод позволил показать общие черты и отдельные особенности социально-экономических прав, механизм их защиты и его структурные элементы, формы и способы защиты.

Сравнительно-правовой метод и метод толкования правовых норм позволили изучить степень соответствия национального законодательства в сфере социальной и экономической защиты международным и европейским стандартам экономических и социальных прав, оценить качество и эффективность правовых актов Республики Таджикистан в сфере социальной защиты.

При изучении системы экономических и социальных прав в Республике Таджикистан использовались хронологический и сравнительно-правовой методы, которые в свою очередь делятся на синхронические и диахронические методы. Применение этих методов способствовало разработке автором ряда предложений по совершенствованию вопросов обеспечения, защиты, охраны и гарантии экономических и социальных прав в Республике Таджикистан.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования составляют положения Конституции Республики Таджикистан, Трудового кодекса Республики Таджикистан (далее – ТК Республики Таджикистан), законодательство о социальных, экономических правах и другие источники правового регулирования экономических и социальных прав и свобод. Наряду с национальными актами, в диссертации используются некоторые международно-правовые акты, законодательство отдельных стран. Важнейшей основой и руководством для исследования являются ежегодные послания Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. В процессе анализа практики реализации законодательства Таджикистана анализу также были подвергнуты судебные документы.

Научная новизна исследования. Диссертация является первым полным, систематическим, всеобъемлющим монографическим

теоретико-историческим исследованием экономических и социальных прав в Таджикистане. В диссертации на основе историко-правовых источников пересматриваются исторические предпосылки возникновения соответствующих прав, впервые в таджикской юриспруденции рассматриваются современное положение законодательства и практика реализации рассматриваемых прав, наравне с этим предлагаются конкретные подходы к их защите и охране. Система экономических и социальных прав рассматривается не отдельным образом, а во взаимосвязи друг с другом, что позволило конкретизировать правовое состояние социального и экономического обеспечения в стране.

Положения, выносимые на защиту. На защиту выносятся следующие научные положения, представляющие научную новизну:

1. Социальные права и свободы являются частью конституционных прав человека и осуществляются посредством правовых норм и на основе комплекса государственно-частного регулирования, выполнения уполномоченными органами позитивных обязательств в целях социальной защиты населения, удовлетворения потребностей каждого человека в получении отдельных видов социального обеспечения, предотвращения, устранения или минимизации негативных последствий социальных рисков, адаптации уровня жизни общества к новым условиям жизни. С другой стороны, в содержание экономических прав и свобод включается также совокупность конституционных прав, гарантируемых принципом свободы экономической деятельности и имеющих целью формирование и охрану рыночных отношений. Данная совокупность прав включает в себя права на свободу труда, владение, пользование и распоряжение собственностью, а также способствует поддержанию конкурентоспособности и сдерживанию монополизма на рынке. Связь между социальными, экономическими правами и свободами выражается, прежде всего, в том, что обе системы этих прав связаны с аспектами социальной и имущественной деятельности человека и гражданина, они в равной степени влияют на уровень и экономические условия жизни людей.

2. Если взглянуть на историю происхождения священной книги зороастрийцев «Авеста», которая относится к 1500–1000 гг. до н. э., то можно утверждать, что предки таджиков даже в ту эпоху соблюдали фундаментальные права человека. Источники зороастрийского права указывает на то, что правовые представления о выборе профессии

(права выбора сферы деятельности), труде (права на труд), защите женщин, беременных женщин, детей (права на социальное обеспечение), жилищном строительстве (права на жилье), здравоохранении и медицинской помощи (права на охрану здоровья и медицинскую помощь), здоровой окружающей среде (право на здоровую окружающую среду), относящиеся к группе социально-экономических прав, возникли с появлением «Авесты».

3. В контексте применения исламского права сталкиваемся с двумя реальностями: первая – это действительное правовое положение, включая экономические и социальные права, другая – это теория исламского права, наблюдаемая в её источниках – Коране, в сунне (обычаях, традициях, примерах), мазхабах (правовых школах) и исламских течениях. С периода появления Саманидского Государства и до октябрьской революции 1917 года реальное положение экономических и социальных прав людей практически не изменилось: не было социальной защиты населения правительством, власти взимали с народа налоги, подати, которые зачастую были негуманными, не соблюдалось право на неприкосновенность личной собственности, имели место принудительный труд и социальная несправедливость и т. п.

Напротив, источники исламского права возлагали защиту и поддержку уязвимой части общества путем назначения закята и благотворительности на богатую часть общества, признавалось право людей на собственность, наследство, содержание семьи, воспитание детей и образование.

4. Советская эпоха, хотя и была очень короткой с точки зрения исторического отрезка, однако в плане предоставления прав и свобод человеку, в том числе экономических и социальных прав, она делится на три периода, каждый из которых соответствует периоду действия Конституции СССР от 1924, 1936 и 1977 годов. В первые советские Конституции (Конституции РСФСР и других союзных республик 1918 и 1925 годов, Конституции СССР 1924 года) не включались категории экономических и социальных прав граждан. В экономических условиях времен Второй мировой войны, а также в политике военного коммунизма невозможно было зафиксировать в Конституции экономические и социальные права, а также их фактическое обеспечение.

Впервые экономические и социальные права были признаны и затем закреплены в Конституции 1936 года. Однако, несмотря на

преобладание экономических и социальных прав над другими видами прав, в конце 30-х – начале 50-х годов возникли очевидные трудности в их реализации. Классовое отношение к субъектам социальных прав надолго лишило колхозных рабочих необходимого уровня социальной защиты. Они были приравнены к рабочему классу по конституционным правам лишь после принятия Конституции 1977 года.

5. В зависимости от структуры механизма обеспечения экономических и социальных прав, их функциональной направленности правовые гарантии этих прав можно сгруппировать следующим образом: 1) гарантии реализации прав и обязанностей субъектов правоотношений в области экономической и социальной защиты; 2) гарантированная защита экономических и социальных прав; 3) гарантии защиты указанных прав.

6. Судебная защита права на социальное обеспечение в РТ имеет определенные особенности. Они связаны с субъективным составом такого спора, его подчиненностью, судебным рассмотрением, ретроспективным действием законодательства, регулирующего отношения данного вида, с важностью и частотностью исполнения решений Конституционного суда РТ при обосновании исков, отсутствием единой практики разрешения судебных споров в сфере социальной защиты, крупными размерами судебных пошлин и низкими доходами граждан. Указанные особенности изученных форм защиты права на социальное обеспечение свидетельствуют о её недостаточной эффективности на современном этапе развития РТ как правового государства.

7. В процессе изучения современных теоретических и методологических подходов к анализу ограничений прав человека мы пришли к выводу, что такие ограничения в большинстве случаев имеют негативные последствия для реализации жизненно важных и законных интересов человека, поскольку их реализация происходит одновременно с сокращением объема экономической и социальной и деятельности в результате осуществление указанных прав в будущем станет частично или полностью невозможным. Определяя принципы и основания ограничения экономических и социальных прав, мы пришли к выводу, что правовое ограничение экономических и социальных прав человека должно соответствовать таким принципам, как допустимость, законность, необходимость, целенаправленность, обоснованность, адекватность, поскольку, в противном случае, любое

вмешательство органов власти в экономические и социальные права человека становится незаконным.

8. Нормативно-правовое регулирование экономических и социальных прав и свобод осуществляется посредством комплекса правовых актов и норм, что связано с реализацией механизма их правового регулирования в Республике Таджикистан. Законодательство об этих правах условно можно представить как четырехуровневую систему. К первому уровню регулирования экономических и социальных прав и свобод в Республике Таджикистан относятся конституционные нормы, гарантирующие их защиту. Ко второму уровню относятся международные документы, имеющие правоустанавливающий характер. Третий уровень состоит из системы специализированных законов: Трудовой кодекс, Гражданский кодекс, законы РТ: «О содействии занятости населения», «О страховых и государственных пенсиях» и т.п. Четвертый уровень включает общие нормативные документы, такие как Уголовный кодекс, Кодекс об административных правонарушениях, иные правовые акты.

Проведённое исследование позволило автору предложить ряд практических рекомендаций по совершенствованию действующего законодательства, в числе которых:

1. Анализ правового положения экономических и социальных прав позволил сделать вывод, что Конституция РТ не содержит некоторые социальные и экономические права, которые определены расплывчато в иных нормативных правовых актах, что может отрицательно отразиться на реализации экономических и социальных прав. В связи с чем предлагаем наравне с уже установленными Конституцией РТ экономическими и социальными правами (право собственности, право на экономическую деятельность, право наследования, охрану здоровья, труд, и т.п.,) гарантировать в Конституции РТ следующие социально-экономические права:

1. Право на забастовку;
2. Право на достойный уровень жизни.

2. В целях более продвинутой и целенаправленной реализации государственной экономической и социальной политики посредством субъектов предпринимательства, охвата новых возможностей экономического рынка и создания благоприятной среды для инвестиционной деятельности необходимо установить ст. 11 Закона РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства» в следующей редакции:

«Статья 11. «Государственная защита и поддержка предпринимательства

1. Государственная защита и поддержка предпринимательства осуществляется Правительством, органами государственной власти, уполномоченным государственным органом и местными исполнительными органами государственной власти.

2. В целях оказания государственной поддержки предпринимательской деятельности государство способствует созданию благоприятных организационно-экономических условий на основе следующих программ:

- организация материально-технических и информационно-образовательных услуг;
- подготовка и переподготовка кадров по государственным и негосударственным квалификационным программам;
- стимулирование субъектов предпринимательства с помощью экономических инструментов (целевых субсидий, налоговых льгот и т.д.);
- предоставление специальных льгот для технологической модернизации, инновационной деятельности, освоения новых видов продукции и услуг;
- предоставление целевых и льготных кредитов;
- мораторий на проверку хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования;
- предоставление других видов защиты и поддержки».

3. В целях обеспечения более надежных конституционных гарантий предлагается ст. 32 Конституции РТ изложить в следующей редакции:

«Статья 32. Каждый имеет право владеть имуществом и наследством, пользоваться и распоряжаться ими.

Каждый имеет право на собственность и право наследования, права пользования и распоряжения ими.

Никто не вправе лишать и ограничивать право гражданина на собственность. Изъятие личного имущества для общественных нужд государством допускается только на основании закона и с согласия собственника при полном возмещении его стоимости.

Материальный и моральный ущерб, нанесенный личности в результате незаконных действий государственных органов, общественных объединений, политических партий, других юридических или отдельных лиц, возмещается в соответствии с законом за их счет.

Конфискация имущества производится только по решению суда в случаях, объеме и порядке, установленных законом.

Использование собственности не должно причинять вред правам, свободам и достоинству граждан, интересам общества, оказывать негативное влияние на экологическую ситуацию и природные качества почвы».

4. В целях расширения механизмов защиты и охраны экономических и социальных прав человека и гражданина, связанных с их трудовой деятельностью, предлагается в частях первой и второй статьи 16 Закона РТ «О профессиональных союзах» наряду с трудовыми правами членов профессиональных союзов учитывать защиту и охрану иных экономических и социальных прав.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая и практическая значимость данного исследования проявляется, прежде всего, в том, что диссертация дополняет современные научные источники, связанные с социальными и экономическими правами, создаёт основу для совершенствования регулирования социально-экономических отношений в Республике Таджикистан, развития социально-экономического обеспечения со стороны государства. Результаты данного исследования позволяют определить пути становления рассматриваемых прав, понятие, сущность и место этих прав в системе прав и свобод человека и гражданина, а также конкретизировать формы, средства и пути их реализации, защиты и охраны.

Научные положения и практические предложения, вытекающие из диссертации, могут быть применены при разработке и совершенствовании законодательства в социально-экономической сфере, разработке государственных стратегий, программ и концепций, а также механизмов защиты указанных прав.

Результаты диссертационного исследования могут быть использованы при преподавании таких дисциплин, как «История государства и права Таджикистана», «Права человека», «История прав человека», «Сравнительное правоведение», «Конституционное право Республики Таджикистан и зарубежных стран», «Право социального обеспечения», «Трудовое право Республики Таджикистан», а также при организации специальных курсов на тему: «Механизмы защиты прав человека» и при написании научных статей.

Степень достоверности результатов. Достоверность результатов исследования основана на объективном и всестороннем анализе

теоретических и практических исследований, связанных с различными аспектами экономических и социальных прав, анализе результатов и научно признанных выводов, концепциях, идеях, теоретических и практических рекомендациях автора, на сравнительно-правовом анализе национального законодательства с международно-правовыми документами и законодательством отдельных государств в сфере указанных прав, на исследовании нынешнего положения, перспектив и путей совершенствования защиты экономических и социальных прав.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертации соответствуют паспорту научной специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, утверждённому Высшей аттестационной комиссией при Президенте РТ.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора научной диссертации подтверждается уровнем научной новизны диссертации, научными положениями, практическими предложениями и рекомендациями, выносимыми на защиту, научными статьями и докладами на научно-практических конференциях. Кроме того, о личном вкладе автора диссертации свидетельствуют стиль написания, постановка задач и подход к научным исследованиям.

Апробация и применение результатов диссертации. Диссертация была подготовлена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, неоднократно обсуждалась на заседаниях указанной кафедры. Основные положения диссертационного исследования были представлены в виде докладов на следующих конференциях:

А) международные:

– Международная научно-практическая конференция на тему: «Права человека: вчера и сегодня – доклад на тему: «Экономические и социальные права и свободы». – Душанбе, 2023;

– Международная научно-теоретическая конференция на тему: «Теоретические проблемы формирования культуры прав человека в Таджикистане» – доклад на тему: «Механизмы защиты экономических и социальных прав и свобод». – Душанбе, 2023;

– II Международная научно-практическая конференция на тему: «Наука правоведения и ее практика», посвященная Дню таджикской науки – доклад на тему: «Из истории экономических и социальных прав и свобод человека». – Душанбе, 2023;

– Международная научно-теоретическая конференция на тему: «Защита прав человека и вопросы противодействия коррупции в современном мире: концепции, реальность и перспективы» – доклад на тему: «Влияние коррупции на экономические и социальные права и свободы». – Душанбе, 2023.

Б) республиканские:

– Республиканская научно-теоретическая конференция на тему: «Актуальные вопросы совершенствования Конституции Республики Таджикистан в современных условиях» – доклад на тему: «Укрепление экономических и социальных прав и свобод в Конституции». – Душанбе, 2023;

– Республиканская научно-практическая конференция на тему: «Проблемы земельного законодательства Республики Таджикистан на современном этапе» – доклад на тему: «Право собственности на землю». – Душанбе, 2023.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликовано 8 научных статей, из которых 5 статей были опубликованы в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан, и 3 статьи в других изданиях и сборниках.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из перечня сокращений и (или) условных обозначений, введения, двух глав, 8 параграфов, трёх подпараграфов, заключения, рекомендации по практическому использованию результатов исследования, список литературы (источников) и перечень научных публикаций соискателя ученой степени, основанных на цели, задачах, логике исследования. Общий объём диссертации составляет 201 страниц.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ (КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ)

Во **введении** диссертации сформулированы и обоснованы важность темы диссертационного исследования, определены тема, цель и задачи исследования, определена связь работы с другими исследованиями и научными программами, указаны новизна, научно-теоретическая и практическая значимость исследования, положения, выносимые на защиту, соответствие диссертации паспорту научной специальности, а также личный вклад соискателя и апробация результатов исследования.

Первая глава названа «Теоретические основы и история развития экономических и социальных прав и свобод» содержит 3 параграфа. Первый параграф главы раскрывает «Понятия, особенности и структуру экономических и социальных прав и свобод человека».

Подробный разбор содержания и особенностей, а также сущностных характеристик экономических и социальных прав и свобод даёт основание заключить, что они не являются всеобъемлющими или случайными, а составляют особую группу взаимосвязанных прав и свобод человека. Указанные права связаны с концепцией социального государства – такого типа государства, где должен обеспечиваться высокий уровень жизни его граждан и должна регламентироваться деятельность человека в экономической сфере, с его отношениями в социальной сфере и с обществом, государством, другими субъектами правоотношений. Эти отношения должны способствовать духовному развитию человека и обеспечивать его участие в социально-экономическом развитии общества. Как показывает анализ научных источников государства могут отказываться от исполнения требований международных актов, ратифицированных с целью обеспечения социально-экономических прав и свобод собственных граждан, если будут возникать противоречия основным принципам экономической или рыночной деятельности. Автор считает, что экономические и социальные права можно понимать и объяснять в их подлинном значении как основополагающие принципы функционирования государства, которое выполняет роль института, обеспечивающего «всеобщее обслуживание».

Кроме того, в этом параграфе исследования автор рассматривает взгляды разных правоведов относительно экономических и социальных прав и причисляет к ним также право на наследство, право на свободу экономической деятельности, право на предпринимательскую деятельность, право на труд, право на отдых, право на социальное обеспечение, право на жилище, право на охрану здоровья и медицинскую помощь, право на образование, право на участие в культурной жизни и право на достойный уровень жизни.

Второй параграф первой главы – **«Становление и развитие экономических и социальных прав и свобод человека на исторических таджикских землях»** разделен из три отдельных подпараграфа. Первый подпараграф посвящен **«Экономическим и социальным правам и свободам человека в зороастрийской правовой системе»**. Автор отмечает, что данный вопрос был рассмотрен ученым А.Г. Холикзода, который комплексно рассмотрел нормы гражданского права, включая социальные и экономические права, содержащиеся в книге «Авеста».

Автор приходит к выводу, что рассматриваемые права человека в зороастрийской правовой системе занимают особое место, а отдельные

сферы социально-экономической жизни общества той эпохи, такие как социальная поддержка семьи, женщин, детей, трудовая деятельность, заработная плата, образование регулировались этими правами. Здесь же путем цитирования соответствующих отрывков из источников зороастризма рассмотрено содержание источников авестийского права, которые в той или иной степени связаны с экономическими и социальными правами и свободами. Они касаются размышлений о выборе профессии. Это в нынешнем правовом понимании – право человека на выбор сферы деятельности, право на труд, защита женщин, в частности, беременных женщин и детей, т.е. право человека на уход за детьми, право на жилище, здравоохранение и медицинская помощь, т.е. право на охрану здоровья и медицинскую помощь, право на здоровую среду обитания, т.е. право на здоровую окружающую среду.

Отмечается, что, в отличие от правовой системы многих религий, зороастрийская религия, независимо от правовых и социальных отношений между мужчиной и женщиной, т. е. вне зависимости от создания ими семьи, в случае беременности женщины обязывает мужчину принять на себя уход за женщиной до рождения ребенка. Автор приходит к выводу, что в зороастрийской правовой системе четко определены первые правовые основания социального обеспечения некоторых социально и экономически уязвимых слоев общества, таких как беременные, родившие женщины, дети, рожденные вне брака.

Во втором подпараграфе второго параграфа первой главы исследованию подвергнуты **экономические и социальные права и свободы человека в источниках исламского права.**

Автор придерживается мнения о том, что если принять во внимание весь период действия исламского права в Мавераннахре (с первого нашествия арабов в 673 году и вплоть до распада Бухарского эмирата), то можно выявить конкретные закономерности социальных и экономических прав. Если принять во внимание понятие и содержание современных экономических и социальных прав, к которым относятся, прежде всего, право на труд, право на жилище, право на социальное обеспечение, право на охрану здоровья и медицинское обеспечение, право на чистую среду, то в Коране и хадисах Пророка Ислама имеется немного ссылок в этом плане.

Автор приводит свидетельства из Корана и хадисов, доказывающие, что ислам возложил социальное обеспечение на плечи самого общества и наставлял зажиточных людей помогать и

поддерживать бедных и бездомных людей. Кроме того, кажется, что в исламском праве отсутствует что-либо в смысле налогов и налогообложения. Однако исламские феодальные государства хотя и не брали на себя социальное обеспечение своего народа, однако в ряде случаев они превращали сбор налогов и податей в единственный источник дохода своих правительств.

Среди экономических прав в исламских источниках правовые взгляды выражаются только в отношении торговли и наследования. Например, в аятах 11-12 и 176 суры «ан-Ниса» Коран определяет порядок и правила наследования.

В данном подпараграфе автор приходит к выводу, что, несмотря на отсутствие современного понимания этих понятий в тот период, некоторые их особенности просматриваются в социально-экономическом регулировании жизни людей феодальными правительствами. Хотя Коран, хадисы и фикх признаны источниками исламского права, на практике феодальные государства порой действовали вопреки предписаниям этих источников или изменяли их положения в свою пользу. Именно поэтому, несмотря на то, что уязвимая часть общества находилась под опекой ислама, она на протяжении всей истории подвергалась несправедливости, обременительным налогам и ее прав, и свободы практически не защищались.

В третьем подпараграфе **«Экономические и социальные права и свободы и состояние их реализации в Советском Таджикистане»** автор отмечает, что главным достижением Советского государства является признание и гарантия экономических и социальных прав советских граждан, что было признано международным сообществом. СССР способствовал формированию принципиальных, основополагающих положений, отраженных во Всеобщей декларации прав человека, Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, и иных международно-правовых документах в сфере защиты прав человека.

По мнению автора, необходимо разделить состояние экономических и социальных прав в советский период как минимум на два периода – до и после середины 50-х годов и рассмотреть их в отдельности. Поскольку уровень обеспечения социально-экономических прав советских граждан в начальный период был крайне низким, это зависело от объективных факторов, например, военного положения СССР и субъективных, которые проявлялись в

большей степени под углом коммунистической идеологии. Начиная с 1956 года, с принятием различных актов, с одной стороны, достигло нового уровня признание социально-экономических прав советских граждан, особенно колхозников, а с другой стороны, была усилена их государственная гарантия и обеспечение. Тем не менее, только с принятием Конституции СССР в 1977 году все слои колхозников были полностью приравнены по конституционным правам к рабочему классу. Можно сказать, что нормативно-правовые акты СССР после принятия этой Конституции по содержанию были очень близки к сегодняшним актам.

Можно сделать вывод, что отношение Советского Союза к социальным и экономическим правам было тесно связано с его политической идеологией. Конституция СССР 1936 года, часто называемая «Сталинской Конституцией», провозглашала широкий спектр социальных и экономических прав, включая право на труд, отдых, образование и социальное обеспечение. Эти права призваны отражать обязанность государства обеспечивать благополучие своих граждан. Но практическое осуществление этих прав часто оказывалось неудачным и во многом зависело от государственных приоритетов. Например, право на труд гарантировалось на конституционном уровне, но это часто означало, что государство назначало людей на работу без учета личного выбора. Точно так же, хотя государство предоставляло образование и здравоохранение, качество и доступность этих услуг значительно различались в разных регионах и социальных группах. Основная причина такой ситуации заключалась, прежде всего, в том, что социально-экономические права человека существовали в очень специфическом идеологическом и культурном контексте и определяли важную часть того, что значит быть советником. Это означало, что государство могло ограничивать или отменять эти права по своему усмотрению, часто под предлогом политической стабильности или экономической необходимости. В результате, хотя Советский Союз добился больших успехов в области грамотности и здравоохранения, общая ситуация с социальными и экономическими правами столкнулась с большими ограничениями и неравенством.

Третий параграф первой главы посвящен **«Международной истории экономических и социальных прав»**.

По мнению автора диссертации, идеи права, возникшие в эпоху Возрождения, в XVII–XVIII веках и нашедшие выражение в идеях

Джона Локка и Жан-Жака Руссо, оказали существенное влияние на развитие прав человека. Однако эти идеи считались конституционализмом и в первую очередь касались вопроса чрезмерного использования государственных полномочий.

В международном праве отправной точкой для реализации экономических и социальных прав стало создание Международной организации труда, целью которой было продвижение прав трудящихся, гарантия «справедливых и гуманных условий труда». МОТ приняла минимальные стандарты по широкому кругу вопросов, таких как определённое время на работу, право на создание профсоюзов, принудительность труда, еженедельный отдых, трудовой возраст, защита здоровья работников и их страхование от несчастных случаев, известные сегодня как экономические и социальные права.

Очередной этап развития экономических и социальных прав человека произошёл в рамках ООН. С момента своего создания эта организация стимулировала и поощряла различные юридические проекты, и не просто оценить важность организации в появлении и развитии экономических и социальных прав.

Рассматривается история принятия Международного пакта о гражданских и политических правах и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. При этом автор обращает внимание на так называемое «право на развитие» и приходит к заключению, что претензии относительно этого права практически всегда связаны с положениями международных норм, таких как Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Устав ООН и Всеобщая декларация прав человека.

Вторая глава называется **«Нормативные правовые основы и гарантии экономических и социальных прав и свобод человека в Республике Таджикистан»** и состоит из пяти параграфов. Параграф первый именуется **«Нормативные правовые основы экономических и социальных прав и свобод человека в Республике Таджикистан»**. Автор отмечает, что надёжным средством обеспечения экономических и социальных прав и свобод является активная деятельность государственных органов, органов местного самоуправления и иных госструктур уполномоченных принимать нормативные акты, призванные регулировать общественные отношения, имеющие социально-экономический характер.

Далее автор отдельно рассматривает экономические и социальные права, закреплённые в конституции страны. Делается вывод о том, что

ключевые экономические и социальные права, закрепленные в Конституции страны, подробно разъясняются в других законодательных актах и документах, что затрудняет их полноценную реализацию. Кроме того, некоторые из этих прав и свобод не включены непосредственно в текст Конституции.

Так, право на достойный уровень жизни является основным социальным правом человека, которое не раскрывается в Конституции РТ. Частично намеки на это право содержатся в статьях 1 (пункт 3) и 39. В первом примере декларируется, что Таджикистан объявляется социальным государством, предоставляющим каждому человеку достойные условия жизни и возможность свободного развития [1]. Однако это скорее указывает на стремление создать подходящие условия, а не на обеспечение гарантий достойного уровня жизни. Согласно статье 39 Конституции, социальное обеспечение гарантируется только в особых случаях, которые нельзя рассматривать как обеспечение достойного уровня жизни [1].

Таким образом, для определения ситуации с обеспечением человека всем необходимым как на международном, так и на национальном уровне используются два понятия – «достойный уровень жизни» и «достаточный уровень жизни», которые, по мнению автора диссертации, имеют разное значение и смысл.

Достаточный уровень жизни предполагает только обеспечение выживания человека или семьи - удовлетворение минимальных потребностей человека. Подобное понятие, например, содержится в ст. 48 Конституции Украины «достаточный уровень», предполагающий всего лишь еду, одежду и жильё. Вместе с тем уровень жизни предполагает также духовное и физическое развитие человека. Как справедливо подчеркивает М. Шумило, термин «достаточный уровень жизни» имеет крайне ограниченное значение и смысл. Достаточный уровень – это состояние, позволяющее человеку выжить, а достойный уровень – это состояние, позволяющее иметь личное духовное и физическое развитие и полностью реализовывать свои права и обязанности. В этой связи категории «достойный» и «достаточный» различны по содержанию. Достойная жизнь в большей степени отражает сущность социального государства, существование которого невозможно без реализации требований социальной справедливости.

С учётом вышеизложенного предлагаем внести изменения в Конституцию Таджикистана, добавив отдельную статью в следующей редакции:

«Каждый человек имеет право на достойный уровень жизни, необходимый для его здоровья и благополучия и его семьи, включая питание, одежду, необходимые социальные услуги и существенное улучшение условий жизни».

Другим важным экономическим и социальным правом человека, не закрепленным в Конституции Республики Таджикистан, а общими словами указанным в Трудовом кодексе, является право на забастовку.

С учётом современных экономических условий, занятости населения и возрастающего влияния крупных компаний на рынок труда, затрудняющего для рабочих и рядовых служащих защиту социальных и экономических интересов, связанных с их трудом, на наш взгляд, усиление права на забастовку в конституции страны, с одной стороны, способствует совершенствованию действующего законодательства, а с другой – усилению механизма защиты экономических и социальных прав, связанных с трудовой деятельностью.

Второй параграф второй главы назван **«Гарантии охраны и защиты экономических и социальных прав и свобод человека в законодательстве Таджикистана»**.

По мнению автора, гарантии защиты и охраны рассматриваемых прав и свобод можно классифицировать следующим образом:

1. Общие социальные гарантии: к ним относятся экономические факторы (обеспечение уровня жизни), политические (демократический строй) и духовно-идеологические (правовая культура, культурное многообразие), которые создают материальную основу и благоприятную среду для реализации прав.

2. Специальные правовые гарантии: установлены в законодательстве и включают нормы, деятельность органов власти и нормативные акты, обеспечивающие реализацию, защиту и восстановление прав от нарушений.

3. Общие конституционные гарантии: такие как равенство перед законом (статья 17) и право на судебную защиту (статья 19), поддерживают все права и формируют основу общей защиты прав и свобод.

4. Специальные конституционные гарантии: ориентированы на конкретные права, например, право на труд (статья 35), социальное обеспечение (статья 39) и образование (статья 41), обеспечивая их непосредственную реализацию.

5. Международные гарантии: закреплены в глобальных документах (например, Европейская конвенция по правам человека) и деятельности организаций (ООН, ЮНИСЕФ), обеспечивая глобальную защиту прав через контроль и международные механизмы.

6. Гарантии реализации: направлены на фактическое осуществление прав и обязанностей, включая их пределы, процессуальные формы и меры стимулирования для законного использования прав.

7. Защитные гарантии: предотвращают нарушения прав, обеспечивая равенство перед законом, наказание правонарушений, контроль законности и меры профилактики для охраны прав.

8. Охранные гарантии: обеспечивают восстановление прав в случае их нарушения, предоставляя меры защиты, включая возможность обращения в суд для восстановления нарушенных прав.

Все перечисленные выше гарантии экономических и социальных прав имеют свое специфическое содержание, но объединены единой целью – всесторонним обеспечением возможности удовлетворения интересов личности в получении комплекса материальных благ или нематериальных мер для предотвращения, устранения или смягчения негативного воздействия социальных рисков и адаптации к новым условиям жизни.

Третий параграф второй главы посвящен проблеме **«Защиты права на социальное обеспечение в системе экономических и социальных прав»**.

Право на социальное обеспечение – важнейшее основное право человека в системе исследуемых прав [20, с. 280], принадлежащее человеку с рождения. Правильная реализация соответствующего субъективного права является условием сохранения социальной справедливости, экономической стабильности и политического баланса в государстве. В условиях нынешнего развития Таджикистана как демократического, социального, правового и унитарного государства, обеспечение прав и свобод человека, являющееся его основной задачей, надлежащая защита права на социальное обеспечение считается его важной гарантией. Именно поэтому это является одним из приоритетов в числе целей государственной политики.

На основании положений части первой ст. 19 Закона РТ «О профессиональных союзах» от 2 января 2020 года «профсоюзы, их объединения могут заключать с соответствующими работодателями, их объединениями, органами государственного управления

соглашения по вопросам защиты социальных прав своих членов, определения основных критериев жизненного уровня, размеров компенсаций в зависимости от роста цен, установления прожиточного минимума и своевременного пересмотра размеров заработной платы, премий и пособий в зависимости от индекса цен, контроля за осуществлением этих мероприятий, а также по другим вопросам в соответствии с порядком, установленным законодательством РТ» [2].

Однако это положение представляется недостаточным для коллективной защиты права на социальное обеспечение, поскольку в нем не упоминается право профсоюзов защищать социальные права работников. Более того, в статье 16 этого Закона упоминается лишь защита трудовых прав членов профсоюза, что, на наш взгляд, является серьезным недостатком, т.к. известно, что отношения между работниками и работодателями не ограничиваются лишь сферой трудовых прав, а в большинстве случаев они затрагивают и иные социально-экономические права. Поэтому, с целью расширения способов охраны и защиты социально-экономических прав граждан, имеющих отношения к их трудовой деятельностью, следует учитывать и иные экономические и социальные права в частях 1 и 2 ст. 16 Закона РТ «О профессиональных союзах» наряду с трудовыми правами членов профсоюза.

В заключение автор отмечает, что в современных условиях коллективная защита права на социальное обеспечение может быть эффективной лишь в случае обращения в уполномоченные органы.

Четвертый параграф второй главы диссертации рассматривает **«Судебную защиту экономических и социальных прав: анализ соответствующих постановлений Конституционного суда Республики Таджикистан»**. В этом разделе исследования автор анализирует три решения Конституционного суда Республики Таджикистан, которые непосредственно касаются социальных прав граждан, таких как право на труд, право на социальное обеспечение и предпринимательскую деятельность, а также определяет отдельные правовые сложности, существующие в действующем законодательстве в данной области. Выявляя слабые стороны законодательной системы страны в отношении этих прав, диссертант оценивает значение Конституционного суда в деле защиты и обеспечения экономических и социальных прав, а также его вклад в улучшение национального законодательства. Судебная практика по защите экономических и социальных прав в РТ дает возможность отметить следующее:

Во-первых, судебная защита самая действенная форма защиты права: так как она приводит к восстановлению нарушенных прав и способствует совершенствованию национальных законов. Во-вторых, судебная защита показывает, что, несмотря на гарантии экономических и социальных прав и свобод на конституционном уровне, некоторые законодательные акты не только не обеспечивают и не реализуют эти права на необходимом уровне, но в ряде случаев из-за противоречий друг другу или конституционным положениям они создают препятствия для обеспечения и защиты связанных с ними прав. Это обстоятельство вновь подчеркивает необходимость своевременного изучения и систематического совершенствования законодательства.

Пятый параграф называется **«Правовые основы и принципы ограничения экономических и социальных прав и свобод человека в законодательстве Таджикистана»**. Установление принципов и оснований для ограничения прав и свобод человека в конституции и других законах рассматривается как механизм защиты этих прав. Государство, как гарант прав и интересов человека, определяет возможность ограничения этих прав в Конституции РТ и устанавливает правовые процедуры и основания для таких ограничений.

Возможность ограничения экономических и социальных прав предусмотрена не только внутригосударственными нормативно-правовыми актами, но и международными документами, согласно которым органы государственной власти в целях устранения последствий чрезвычайной ситуации имеют право принимать решения об объеме и характере ограничения прав. Посредством введения чрезвычайного положения государство обеспечивает защиту наиболее важных прав граждан путем ограничения некоторых прав, а также создает условия для их будущего восстановления.

Как показывает практика применения ограничения прав человека в условиях чрезвычайного положения в странах Евросоюза, эти государства к подобным ограничениям относятся с пониманием. Страны Евросоюза считают, что подобные ограничения являются особыми инструментами для защиты прав и свобод человека, которые являются важнейшими ценностями для человеческого существования. Впоследствии они создают необходимые условия для восстановления законности и правопорядка. К примеру, пандемия коронавируса создала новые формы реализации трудовых прав, сделав невозможным их реализацию в прежней форме.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ, рассмотрение и исследование темы и указанных в рамках диссертации целей позволили автору достичь следующих научных результатов:

1. Исследуются права и свободы человека с учетом их классификации по природе, жизненным аспектам и сферам деятельности, а также в рамках методологии. Так, экономические и социальные права и свободы представляют собой особые категории прав, которые обладают уникальными социально-правовыми особенностями, включают субъективные и объективные элементы, и выполняют определенные функциональные роли в обществе. Концепция этих прав включает в себя комплекс правовых норм, которые как формируют, так и защищают эти права. Они также представляют собой конституционно закрепленные права индивидов и граждан.

Социальные права и свободы являются конституционными правами человека и осуществляются посредством правовых норм и на основе комплекса государственно-частного регулирования, выполнения уполномоченными органами позитивных обязательств в целях социальной защиты населения, удовлетворения потребностей каждого человека в получении отдельных видов социального обеспечения, предотвращения, устранения или минимизации негативных последствий социальных рисков, адаптации уровня жизни общества к новым условиям жизни. Экономические права и свободы человека и гражданина в их общем виде можно рассматривать как совокупность конституционных прав и свобод, основанных на конституционных принципах свободы экономической деятельности, осуществляемых с целью обеспечения и защиты рыночных отношений, свободы труда, Единого экономического пространства, возможности свободного пользования и распоряжения всеми формами собственности, поддержки конкуренции и ограничения рыночной монополии. Взаимосвязь социально-экономических прав и свобод выражается прежде всего в том, что обе системы этих прав связаны с аспектами социально-имущественной деятельности человека и гражданина и в равной степени влияют на уровень жизни и экономические условия людей.

Следовательно, исследуемые права и свободы не являются аморфной совокупностью, а представляют собой особую группу взаимно связанных прав и свобод человека и гражданина, смысл

которых раскрывается в Конституции РТ и содержание которых детально излагаются в законах страны. Эти права связаны с концепцией социального государства, подразумевающей обеспечение высокого уровня жизни его граждан, которая в свою очередь сопряжена с социальными отношениями человека с обществом, государством, другими людьми, их деятельностью в сфере экономики и способствует духовному развитию человека, обеспечивает его участие в социально-экономическом развитии общества [5-А].

2. Как показывают исторические источники зороастрийского права, социальные и экономические права, так же как и другие права человека, закреплены системным образом, однако как религиозные предписания, а не как правовой закон. Непосредственные сведения о том, какие социальные и экономические права были доступны людям в повседневной жизни на протяжении истории Древней Персии, можно почерпнуть из исторических документов. В источниках авестийского права, которые в той или иной степени затрагивают вопросы экономических и социальных прав и свобод, прослеживаются представления о моральных принципах и правах в ключевых аспектах человеческой жизни, таких как выбор профессии, т.е. право выбора трудовой деятельности, защита прав женщин (в особенности беременных женщин) и детей, т.е. право на уход за детьми, право на жилище, право на охрану здоровья и медицинскую помощь, право на экологически чистую среду обитания [3-А].

3. Если принять во внимание весь период действия исламского права в Мавераннахре (с первого арабского вторжения в 673 г. и вплоть до распада Бухарского эмирата), то можем обнаружить конкретные закономерности экономических и социальных прав. Например, в источниках исламского права социальное обеспечение реализуется не государственным или административным органом, а торговцами, зажиточными и щедрыми людьми и членами семьи. К примеру, люди, чье богатство достигло определенного уровня, должны выплачивать 2,5% от своего дохода непосредственно нуждающимся. В исламе это норма называется закят (обязательный ежегодный налог в исламе). Коран и хадисы Пророка ислама считают закят одним из столпов ислама, то есть действием, которое обязан совершать мусульманин. Однако если это предписание правильно реализовывалось в ранние годы ислама, то позже закят собирался как отдельный государственный налог, вопреки предписаниям Корана и исламскому фикху (праву). Закят главным образом взимался с бедных людей,

дехкан, подёнщиков и ремесленников, и естественно, нуждающемуся классу ничего не доставалось, а собранные средства превращались в государственную собственность.

Среди экономических прав в исламских источниках конкретные и строгие правовые идеи высказываются только в отношении торговли и наследства. Коран признает родителей, детей, супругов, сестер и братьев умершего законными наследниками, конкретным образом устанавливает их права.

Таким образом, в плане периода применения исламского права мы сталкиваемся с двумя реальностями: одна – это реальное правовое положение, включая социальные и экономические права, другая – это теория исламского права, наблюдаемая в её источниках – Коране и сунне (обычаях, традициях, примерах), мазхабах (правовых школах) и исламских течениях. Реальное положение экономических и социальных прав людей с периода создания Саманидского государства до развала Бухарского эмирата не изменилось: не было никакой соцзащиты населения со стороны правительств, власти взимали с народа налоги и подати, которые зачастую были негуманными, не соблюдалось право на неприкосновенность личной собственности, имели место принудительный труд и социальная несправедливость и т.п.

Напротив, источники исламского права возлагали защиту и поддержку уязвимой части общества путем назначения закята и благотворительности на богатую часть общества, признавалось право людей на собственность, наследство, содержание семьи, воспитание детей и образование.

4. Процесс обеспечения и реализации социально-экономических прав человека в СССР можно обобщить следующим образом:

- Централизованный контроль: реализация социально-экономических прав в значительной степени обеспечивалась посредством государственного контроля и централизованного программирования, но со структурными недостатками.

- Гарантия социально-экономических прав имела в основном формально-декларативный характер, который был подвержен многочисленным практическим ограничениям: хотя эти права и были зафиксированы на уровне нормативных правовых актов, их фактическая реализация, особенно в сферах жилищного, медицинского и финансового обслуживания, права выбора работы и т.п., была сопряжена с недостатками и неравенством.

– Приоритет идеологии над реализацией: Социальное равенство было основополагающим принципом в теории социалистического государства, но на практике экономические проблемы и бюрократия препятствовали его полной реализации.

– Ориентация на общие, а не индивидуальные потребности: система была сосредоточена на удовлетворении общих потребностей, но она не только не придавала должного значения индивидуальным потребностям, правам и свободам каждого человека, но и в некоторой степени игнорировала их.

5. В международном праве отправной точкой для реализации экономических и социальных прав стало создание Международной организации труда, целью которой было продвижение прав трудящихся, гарантия «справедливых и гуманных условий труда». МОТ приняла минимальные стандарты по широкому кругу вопросов, таких как время работы, право на создание профсоюзов, принудительный труд, трудовой возраст, еженедельный отдых, страхование, защита от болезней, которые теперь известны как экономические и социальные права. Несмотря на наличие двух абсолютно противоположных взглядов в мировой политике прошлого века, с принятием Всеобщей декларации прав человека международное сообщество добилось успеха в том, что Генеральной Ассамблеей ООН наряду с Международным пактом о гражданских и политических правах был принят Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Данные международные документы имеют огромное значение в национальном законодательстве определенных стран, что в некоторых случаях они являются единственной гарантией защиты экономических и социальных прав.

6. В зависимости от структуры механизма обеспечения социально-экономических прав, их функциональной направленности правовые гарантии этих прав можно классифицировать следующим образом: 1) гарантия реализации прав и обязанностей субъектов правоотношений в сфере экономической и социальной защиты; 2) гарантии защиты социально-экономических прав; 3) гарантии защиты этих прав [4-А].

7. Судебная защита права на социальное обеспечение в Республике Таджикистан обладает определенными особенностями, которые связаны с субъектным составом таких споров, их подведомственностью и пригодностью к судебному рассмотрению, с ретроспективным действием законодательства, регулирующего отношения данного вида, с важностью и частотой применения решений Конституционного суда

РТ при обосновании исков, с отсутствием единой практики рассмотрения судебных споров в сфере социальной защиты, с высокой суммой судебных выплат и низким доходом граждан. Указанные особенности изучаемых форм защиты права на социальное обеспечение свидетельствуют о недостаточной эффективности этой защиты на текущем этапе развития РТ как правового государства [2-А].

8. При анализе современных теоретических и методологических подходов к изучению ограничений прав человека выяснилось, что такие ограничения могут иметь негативные последствия для реализации законных интересов личности, поскольку их применение одновременно сопровождается сокращением объема экономической и социальной активности человека, что в результате приводит к частичной или полной невозможности дальнейшего осуществления этих прав. Определив и проанализировав принципы и основания ограничения социально-экономических прав человека, мы пришли к выводу, что правовые ограничения экономических и социальных прав человека должны соответствовать принципам приемлемости, законности, необходимости, целенаправленности, обоснованности и соразмерности, поскольку, в противном случае, любое вмешательство органов власти в социально-экономические права человека будет считаться неприемлемым и незаконным [1-А].

9. К сожалению, ни один нормативно-правовой акт РТ, регулирующий социальное обеспечение, не предусматривает оснований для прекращения предоставления социальных услуг. По нашему мнению, на законодательном уровне должно быть предусмотрено, что досрочное расторжение договора о предоставлении социальных услуг по инициативе получателя этих услуг признается таким основанием. При этом следует отметить, что в данном случае, как правило, лицо не лишается права на социальное обеспечение в форме социальных услуг, изменяется лишь субъект обязательств по их предоставлению, что демонстрирует возможность использования самозащиты, хотя и менее распространенной, как формы защиты права на социальное обеспечение.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Исследование правового положения экономических и социальных прав в Республике Таджикистан показало, что некоторые

из этих прав и свобод не нашли отражения в тексте Конституции РТ, а существуют лишь в рамках других нормативных актов, причем их формулировки далеки от идеала. Такое положение дел создает определенные препятствия для полноценного воплощения социально-экономических прав в жизнь. В этой связи предлагается закрепить право на забастовку и право на достойную жизнь непосредственно в Конституции, придав им статус гарантированных социально-экономических прав [5-А].

2. В целях конкретизации государственных обязательств по предпринимательской деятельности и отделения их от защиты и государственной поддержки предпринимательства предлагается пункт второй статьи 11 Закона Республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства» [5] изложить в отдельной статье под названием «Государственные обязательства по предпринимательской деятельности» в следующей редакции:

«Государственные обязательства по предпринимательской деятельности

Государственные обязательства по предпринимательской деятельности реализуются в правовой, организационной, финансовой, информационной и иных формах и основываются на следующей системе, направленной на улучшение условий предпринимательства:

- регистрация предпринимательства;
- налогообложение;
- лицензирование и разрешительные процедуры;
- проверка деятельности субъектов предпринимательства;
- регистрация имущества;
- отчетность;
- страхование; (ЗРТ от 02.01.20 г., №1684);
- антимонопольное регулирование;
- упрощение операций импорта и экспорта с учетом международных правовых актов, признанных Таджикистаном».

3. В свою очередь в целях целевого и более эффективного осуществления государственной социально-экономической политики, охвата новых возможностей экономического рынка и формирования благоприятной среды для инвестиционной деятельности ст. 11 Закона РТ «О государственной защите и поддержке предпринимательства» [5] следует изложить в следующей редакции:

«Статья 11. Государственная защита и поддержка предпринимательства

1. Государственная защита и поддержка предпринимательства осуществляется Правительством Республики Таджикистан, органами государственной власти, уполномоченным государственным органом и местными исполнительными органами государственной власти.

2. В целях оказания государственной поддержки предпринимательской деятельности государство способствует созданию благоприятных организационно-экономических условий на основе следующих программ:

- организация материально-технических и информационно-образовательных услуг;
- подготовка и переподготовка кадров по государственным и негосударственным квалификационным программам;
- стимулирование субъектов предпринимательства с помощью экономических инструментов (целевых субсидий, налоговых льгот и т. д.);
- предоставление специальных льгот для технологической модернизации, инновационной деятельности, освоения новых видов продукции и услуг;
- предоставление целевых и льготных кредитов;
- мораторий на проверку деятельности субъектов хозяйствования;
- предоставление других видов защиты и поддержки».

4. С целью обеспечения более надежных конституционных гарантий защиты и охраны права человека на собственность и наследство предлагается установить статью 32 Конституции Республики Таджикистан в следующей редакции:

«Статья 32. Каждый имеет право владеть имуществом и наследством, пользоваться и распоряжаться ими.

Никто не имеет права отменять или ограничивать право личности на собственность. Имущество личности может быть изъято государством для общественных нужд только на основании закона и с согласия собственника при условии полной компенсации его стоимости.

Ущерб, материальный и моральный, причиненный личности в результате незаконных действий государственных органов, общественных объединений, политических партий, других юридических лиц или отдельных граждан, возмещается за их счет в соответствии с законом.

Конфискация имущества применяется только по решению суда в случаях, объеме и порядке, установленных законом.

Использование собственности не должно наносить ущерб правам, свободам и достоинству граждан, интересам общества, а также негативно влиять на экологическую ситуацию и природные качества земли».

5. К сожалению, принципы формирования набора продуктов питания, непродовольственных товаров и услуг в Законе РТ «О прожиточном минимуме» [3] от 15 мая 2009 года вообще не определены. Обращая внимание на этот факт, считаем важным доработать и усовершенствовать этот Закон с учетом современного правового, политического, социального и экономического положения страны. Кроме того, считаем, что принципы формирования набора продовольственных, непродовольственных товаров и услуг в новой редакции указанного Закона должны быть изложены следующим образом:

«Научно обоснованные нормы минимальных потребностей социально-демографических групп населения в продуктах питания, а также в химических составах и энергетических ценностях продуктов питания; удовлетворение жизненно необходимых минимальных потребностей основных социально-демографических групп населения в непродовольственных товарах, с учетом половозрастных особенностей, а также для организации быта; удовлетворения минимальных потребностей населения в жилищно-коммунальных, бытовых, транспортных услугах и связи».

6. В целях расширения механизмов охраны и защиты экономических и социальных прав людей и граждан, связанных с их трудовой деятельностью, предлагается отредактировать части первую и вторую статьи 16 Закона РТ «О профессиональных союзах» [4] следующим образом:

«1. Профсоюзы и их отделы защищают трудовые и другие экономические и социальные права своих членов, связанные с их трудовой деятельностью, принимают участие в разработке государственной политики занятости населения, вносят предложения по социальной защите лиц, высвобождаемых с предприятий, в связи с сокращением или изменениями условий труда в соответствии с законодательством РТ, а также коллективными соглашениями и договорами.

2. Профсоюзы и их объединения защищают трудовые и другие экономические и социальные права граждан-членов профсоюза, связанные с их трудовой деятельностью при заключении или

расторжении трудовых договоров (контрактов), совместно с работодателем знакомят вновь принятых на работу с содержанием коллективного договора (соглашения) и учредительными документами юридического лица».

7. Принципы формирования набора продовольственных, непродовольственных товаров и услуг, которые установлены в Законе РТ «О прожиточном минимуме» [3] от 15 мая 2009 года, к сожалению, носят лишь теоретический характер, поскольку основаны на комплексной оценке положений национального законодательства, его общей направленности, которые не реализованы в практике осуществления соответствующих нормативных правовых актов. С учётом реальной необходимости удовлетворения интересов человека, в ближайшем будущем следует утвердить набор продовольственных, непродовольственных товаров и услуг с учётом затрат современного человека (а не среднего человека XX века). В этом процессе должна содействовать научная и общественная экспертиза по установлению минимального набора продовольственных, непродовольственных товаров и услуг.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (ИСТОЧНИКОВ)

I. Нормативно-правовые и официальные акты:

- [1]. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми юни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj/ru/> (санаи мурочиат: 08.02.2022).
- [2]. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/> (санаи мурочиат: 21.02.2023).
- [3]. ҚҚТ «Дар бораи ҳадди ақали зиндагӣ» аз 15-уми майи соли 2009 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҳадди-ақали-зиндагӣ> (санаи мурочиат: 21.02.2023).
- [4]. ҚҚТ «Дар бораи иттифоқҳои касаба» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/> (санаи мурочиат: 21.02.2023).
- [5]. ҚҚТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/> (санаи мурочиат: 21.02.2023).
- [6]. Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 51 с. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [mmk.tj/system/files/ArticleAttachments/Стратегияи миллии рушди](http://mmk.tj/system/files/ArticleAttachments/Стратегияи_миллии_рушди)

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030_1.pdf (санаи мурочиат: 21.02.2023).

- [7]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://prezident.tj/event/missives/17365> (санаи мурочиат: 22.02.2022).

II. Монографии, учебники, учебные пособия:

- [8]. Буриев, И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII – начало XX вв.) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 1999. – 199 с.
- [9]. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века) [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Т. 1. – Ч. 1-2. – 244 с.
- [10]. Буриев, И.Б. Судебные институты государственности досоветского Таджикистана [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 188 с.
- [11]. Диноршоев, А.М., Салохидинова, С.М. Право на предпринимательскую деятельность в системе социально-экономических и культурных прав и свобод в Республике Таджикистан [Текст]: монография. – Душанбе, 2015. – 229 с.
- [12]. Насриддинзода, Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ) [Матн] / Э.С. Насриддинзода. – Душанбе: «Меҳрона 2017», 2019. – 204 с.
- [13]. Сангинов, Д.Ш. Социально-экономические права и свободы граждан и их защита Конституционным судом Республики Таджикистан [Текст]: монография / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе, 2013. – 208 с.
- [14]. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ. Ҷилди 1 / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2010. – 484 с.
- [15]. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ. Ҷилди 2 / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2010. – 654 с.
- [16]. Сотиволдиев, Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ [Матн]: китоби дарсӣ / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 460 с.
- [17]. Тахиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2009. – 369 с.
- [18]. Тахиров, Ф.Т. Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2004. – 838 с.
- [19]. Тоҳиров, Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 256 с.
- [20]. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: Эр-граф, 2009. – 580 с.

- [21]. Холиқов, А. Ҳуқуқи исломӣ [Текст] / А. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 476 с.
- [22]. Холиқов, А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон. (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон) [Матн] / Муҳаррири масъул ва мураттиб: А. Холиқзода. Китоби I: Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1: Авасто; Қисми 2: Вандидод. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 488 с.
- [23]. Ҳасанов, С., Ҳасанов, М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ [Матн] / С. Ҳасанов, М. Ҳасанов. – Душанбе: Илм, 2017. – 496 с.

III. Статьи и доклады:

- [24]. Бобокалонов, Ғ.М. Проблемы правового регулирования трудового договора в законодательстве Республики Таджикистан / Ғ.М. Бобокалонов [Текст] / Ғ.М. Бобокалонов // Қонунгузорӣ. – 2021. – №2. – С. 68-76
- [25]. Бобокалонов, Ғ.М. Танзими ҳуқуқии бекор намудани шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо ҳангоми иваз шудани молик [Матн] / Ғ.М. Бобокалонов / Ғ.М. Бобокалонов // Қонунгузорӣ. – № 4. – 2021. – С. 83-85.
- [26]. Бобочонзода, И.Ҳ. Ҳуқуқи моликии занон дар замони зардуштия [Матн] / И.Ҳ. Бобочонзода // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №6. – С. 203-206.
- [27]. Диноршоев, А.М. Некоторые дискуссионные вопросы о природе социально-экономических и культурных прав [Текст] / А.М. Диноршоев // Развитие юридической науки в современных условиях: теория и практика. VI Международная научно-практическая конференция (Душанбе, 31 октября 2018 г.). Ежегодный сборник докладов. – Душанбе, 2018. – С. 296-298.
- [28]. Диноршоев, А.М., Солеҳзода, Г.Д. Значение конституционного закрепления социально-экономических и культурных прав и свобод человека для реализации социальной политики государства [Текст] / А.М. Диноршоев, Г.Д. Солеҳзода // Правовая жизнь. – 2020. – №2 (30). – С. 91-103.
- [29]. Диноршоев, А.М., Солеҳзода, Г.Д. Мафҳум ва ғояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии инсон ва шаҳрванд дар ҚТ [Матн] / А.М. Диноршоев, Г.Д. Солеҳзода // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №3. – С. 223-230.
- [30]. Салоҳидинова, С.М. Экономические права как конституционно-правовая категория и их место в системе конституционных прав и свобод [Текст] / С.М. Салоҳидинова // Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив

развития / VII Международная научно-практическая конференция, посвященная 25-летию Конституции Республики Таджикистан (Душанбе, 31 октября 2019г.). – С. 382-385.

- [31]. Ҳафиззода, Ш.Х. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқӣ: таносуби мафҳумҳо [Матн] / Ш.Х. Ҳафиззода // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – №2-6. – С. 254-256.

IV. Диссертации и авторефераты:

- [32]. Абрамов, А.М. Субъекты права в сфере социально-экономических отношений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Абрамов Антон Михайлович. – Самара, 2007. – 223 с.
- [33]. Александрова, А.П. Защита социально-экономических прав и свобод: Общетеоретический анализ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Александрова Анна Петровна. – Самара, 2002. – 220 с.
- [34]. Бобокалонов, Г.М. Становление и развитие трудового законодательства в Таджикистане (1917-1940 годы) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бобокалонов Гоиб Мерганович. – Душанбе, 2004. – 198 с.
- [35]. Гвоздева, О.М. Конституционные основы обеспечения реализации социально-экономических прав граждан на уровне субъекта Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Гвоздева Ольга Михайловна. – Омск, 2008. – 271 с.
- [36]. Диноршоев, А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – М., 2015. – 535 с.
- [37]. Достиев, А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года (История разработки, принятия и основные положения) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Достиев Абдулмаджид Салимович. – Душанбе, 1999. – 198 с.
- [38]. Ижаев, О.А. Конституционно-правовые основы судебной защиты социально-экономических прав человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ижаев Осман Аликович. – Москва, 2017. – 208 с.
- [39]. Лубенникова, С.А. Теоретико-правовые основы обеспечения социально – экономических прав человека и гражданина в Российской Федерации (Региональный аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лубенникова Светлана Александровна. – Абакан, 2004. – 180 с.
- [40]. Маликова, А.Х. Организационно-правовые аспекты функции государства по социальной защите престарелых и инвалидов в Республике

- Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Маликова Азиза Хорисовна – М., 2005. – 215 с.
- [41]. Маликова, А.Х. Проблемы формирования социального государства в Таджикистане [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Маликова Азиза Хорисовна. – М., 2012. – 365 с.
- [42]. Назаров, Д.Қ. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии меҳнат дар ҚТ [Матн]: автореф. дис. ... номз. илм. ҳуқуқ.: 12.00.05; 12.00.10 / Назаров Давлатхон Қурбонмуродович. – Душанбе, 2021. – 66 с.
- [43]. Овчаренко, А.А. Конституционные и уставные суды субъектов Российской Федерации в системе защиты социально-экономических прав граждан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02 / Овчаренко Артем Анатольевна. – Пенза, 2014. – 189 с.
- [44]. Садыков, И.А. Основы правовой экономической политики социального государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Садыков Искандер Анварович. – Казань, 2021. – 207 с.
- [45]. Сангаджиева, К.В. Судебная защита конституционных социально-экономических прав граждан Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Сангаджиева Клавдия Васильевна. – Саратов, 2002. – 168 с.
- [46]. Солеҳзода, Г.Д. Конституционно-правовые основы Республики Таджикистан как социального государства [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Солеҳзода Гулнора Давлат. – Душанбе, 2021. – 220 с.
- [47]. Сытников, Д.О. Обеспечение органами местного самоуправления конституционных социально-экономических прав и свобод человека в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Сытников Дмитрий Олегович. – Хабаровск, 2012. – 204 с.
- [48]. Терещенко, Н.Д. Конституционные социальные права личности: история развития и современное состояние в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Терещенко Наталия Дмитриевна. – М., 2004. – 194 с.
- [49]. Тимошкина, О.А. Конституционно-правовые основы деятельности нотариата по защите социально-экономических прав граждан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02, 12.00.11 / Тимошкина Олеся Альбертовна. – М., 2014. – 178 с.
- [50]. Ҳафиззода, Ш.Х. Функсияи ҳифзи ҳуқуқии давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн]: дис. ... номз. илми ҳуқуқ: 12.00.01 / Ҳафиззода Шодӣ Хуршед. – Душанбе, 2018. – 215 с.

[51]. Шакун, Н.В. Социальные права человека и гражданина в России и их конституционно – правовое обеспечение [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Шакун Надежда Владимировна. – М., 2013. – 215 с.

V. Электронные источники [Электронный ресурс]:

[52]. Омори Суди Олии иқтисодӣ, фақат дар нимсолаи аввали соли 2022 1813 парванда ва нимсолаи аввали соли 2023 1592 парвандаи иқтисодӣ аз ҷониби судҳои иқтисодии ҷумҳури баррасӣ гардидааст [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.javonon.tj/news/economics/sudi-olii-i-tisod-1592-parvandaro-barras-kardaast/> (санаи мурочиат: 22.10.2023).

ПЕРЕЧЕНЬ

НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[1-А]. Қурбонов, Ҷ.С. Асосҳои ҳуқуқӣ ва принципҳои маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Ҳаёти ҳуқуқӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2022. – №4 (40). – С. 103-114; ISSN 2307-5198.

[2-А]. Кодиркулов, Х.Р., Қурбонов, Дж.С. К вопросу о судебной защите трудовых прав с иностранным участием [Текст] / Х.Р. Кодиркулов, Дж.С. Қурбонов // Государствоведение и права человека (Научно-практический журнал). – Душанбе, 2022. – №4 (28). – С. 138-150; ISSN 2414 9217.

[3-А]. Қурбонов, Ҷ.С. Нигоҳе ба вазъи ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар таърихи қадимаи тоҷикон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №3. – С. 245-251; ISSN 2413-5151.

[4-А]. Қурбонов, Ҷ.С. Баъзе масъалаҳои мубрами кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №8. – С. 235-241; ISSN 2413-5151.

[5-А]. Саъдизода, Ҷ., Қурбонов, Ҷ.С. Таҳкими конститусионии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ҷ. Саъдизода, Ҷ.С. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2023. – №9. – С. 199-207; ISSN 2413-5151.

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[6-A]. Қурбонов, Ҷ.С. Ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Ҳуқуқи инсон: дируз ва имрӯз» бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2022. – С. 232-240.

[7-A]. Қурбонов, Ҷ.С., Исмаилова, И.Б. Баъзе масъалаҳои оид ба ҳуқуқи ашёи дар ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов, И.Б. Исмаилова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ «Масъалаҳои назариявӣ ташаккулифарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» бахшида ба таҷлили Рӯзи ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2023. – С. 610-617.

[8-A]. Қурбонов, Ҷ.С., Исмаилова, И.Б. Амали меъёрҳои коллизсионӣ дар танзимимуносибатҳои ашёи бо унсури хориҷӣ [Матн] / Ҷ.С. Қурбонов, И.Б. Исмаилова // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ «Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ» бахшида ба Рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон, 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2024. – С. 511-518.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Сайвализода Чумахон Сайвалӣ дар мавзӯи «Таҳаввул ва рушди ҳуқуқу озодиҳои иқтисодиву иҷтимоии инсон дар Тоҷикистон»

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, озодии инсон, ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳуқуқи иқтисодӣ, ҳуқуқи иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқ, ҳимояи ҳуқуқ, ҳифзи судии ҳуқуқ, принсипҳои маҳдудсозии ҳуқуқ, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, кафолати ҳифзу ҳимояи ҳуқуқ, асосҳои меъёрии ҳуқуқ, таърихи ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии низоми зардуштӣ, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии мусалмонӣ, ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоии шуравӣ.

Мақсади таҳқиқ омӯзиши рушди таърихӣ ва масъалаҳои назарӣ ва амалии ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодии инсон дар заминаи сарчашмаҳои таърихӣ – ҳуқуқӣ, қонунгузории миллӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, коркарди илмӣ воситаҳои мукамалсозии қонунгузории дахлдор, дарёфт ва пешниҳоди роҳҳои тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда муқаррар карда шудааст.

Усулҳои таҳқиқи диссертатсиониро ду гурӯҳи усулҳои дониши илмӣ: умумиилмӣ (таҳлили диалектикӣ, таърихӣ, сохторӣ – функционалӣ, шаклӣ – мантиқӣ, системавӣ) ва махсус (муқоисавию ҳуқуқӣ ва усули тафсири меъёрҳои ҳуқуқӣ) ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои бадастомада ва нағзҳои илмӣ пажӯҳиш ин ҷиҳатҳоро дар бар мегиранд: тавсифи хусусиятҳои умумӣ ва асосии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ; баррасии таърихи миллӣ ва байналмилалӣ ташаккули ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ; омӯзиши вазъи кунунии механизмҳои таъмин ва амалисозии ҳуқуқҳои мавриди назар; баррасии кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқҳои марбута дар қонунгузории амалкунандаи ҚТ; муқаррар кардани ҷойгоҳи ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ дар низоми ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодии ҚТ; таҳқиқи ташаккули ҳифзи судии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол; таҳлили асосҳои ҳуқуқӣ ва принсипҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар қонунгузории Тоҷикистон. Диссертатсия бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ – ҳуқуқӣ заминаҳои таърихӣ ҳуқуқи марбутаро бозшиносӣ намуда, бори аввал дар ҳуқуқшиносии тоҷик вазъи кунунии қонунгузорӣ ва таҷрибаи амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодиро баррасӣ карда, равишҳои мушаххаси таъмини ҳифзу ҳимояи онҳоро ироа медиҳад. Таҳлили низоми ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, ки на ба таври алоҳида, балки бо ҳамбастагӣ ба ҳамдигар анҷом ёфтааст, имкон додааст, ки вазъи ҳуқуқии таъминоти иҷтимоиву иқтисодӣ дар кишвар мушаххас гардад. Натиҷаҳои таҳқиқи мазкур имкон медиҳанд, ки роҳҳои ташаккули ҳуқуқҳои мавриди назар, мафҳум, моҳият ва мавқеи ҳуқуқҳои марбута дар низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд муайян карда шуда, шаклу воситаҳо ва роҳҳои ҳифзу ҳимояи онҳо мушаххас карда шаванд. Нуқтаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои амалие, ки дар рисола фароҳам омадаанд, дар таҳияву таҷдиди қонунгузории соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, омодасозии стратегия, барнома ва консепсияҳои давлатӣ, рушди механизмҳои ҳимояи ҳуқуқҳои марбута метавонанд мавриди истифода қарор бигиранд.

Рисола сарчашмаҳои муосири илмӣ вобаста ба ҳуқуқҳои иҷтимоиву иқтисодиро мукамал гардонида, барои инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодии ҚТ ва рушди таъминоти иҷтимоиву иқтисодӣ аз ҷониби давлат замина фароҳам меоварад.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Сайвализода Джумахон Сайвали на тему: «Эволюция и развитие экономических и социальных прав и свобод человека в Таджикистане»

Ключевые слова: права и свободы человека, экономические и социальные права и свободы, экономическое право, социальное право, охрана прав, защита прав, судебная защита прав, принципы ограничения прав, право на социальное обеспечение, гарантии охраны и защиты прав, нормативные основы права, история экономических и социальных прав, зороастрийское социальное право, мусульманские экономические и социальные права, экономические и социальные права в СССР.

Целью диссертации является изучение исторического развития, теоретических и практических проблем экономических и социальных прав и свобод человека на основе историко-правовых источников, национального законодательства и международных нормативных правовых актов, научная разработка средств совершенствования соответствующего законодательства, поиск и предоставление путей совершенствования действующих нормативных правовых актов.

Полученные результаты и научные новации исследования включают в себя такие аспекты: описание общих и основных особенностей социально-экономических прав; анализ истории национального и международного формирования экономических и социальных прав; изучение нынешнего состояния механизмов обеспечения и реализации рассматриваемых прав; рассмотрение гарантий защиты связанных прав в действующем законодательстве Республики Таджикистан; установление места права в социальном обеспечении в системе экономических и социальных прав Республики Таджикистан; исследование хода становления судебной защиты экономических и социальных прав в независимом Таджикистане; анализ правовых основ и принципов, ограничивающих экономические и социальные права и свободы, в законодательстве Таджикистана. В диссертации на основе историко-правовых источников пересматриваются исторические предпосылки возникновения соответствующего права, впервые в таджикской юриспруденции рассматриваются современное положение законодательства и практика реализации экономических и социальных прав, а также представлены конкретные подходы к их реализации, защите и охране. Анализ системы экономических и социальных прав, проведенный не отдельным образом, а в их взаимосвязи, позволил конкретизировать правовое состояние социального и экономического обеспечения в стране.

Результаты данного исследования позволяют определить пути становления рассматриваемых прав, понятие, сущностные характеристики этих прав, их место в системе прав и свобод человека и гражданина, а также глубже определить формы, средства и различные подходы для их реализации, защиты и охраны. Научные положения и практические предложения, вытекающие из диссертации, могут быть применены при разработке и совершенствовании законодательства в социально-экономической сфере, разработке государственных стратегий, программ и концепций, а также механизмов защиты указанных прав.

Диссертация существенно дополняет нынешние правовые источники, связанные с экономическими и социальными правами, обеспечивает предпосылки для развития правового регулирования экономических и социальных отношений в Республике Таджикистан и социально-экономической поддержки населения со стороны государства.

ANNOTATION

on the dissertation of Sayvalizoda Jumahon Sayvali on the topic «Evolution and development of economic and social rights and freedoms of man in Tajikistan»

Key words: human rights, human freedom, economic and social rights and freedoms, economic law, social law, protection of rights, protection of rights, judicial protection of rights, principles of limitation of rights, right to social security, guarantees of protection and defense of rights, regulatory frameworks of law, history of economic and social rights, Zoroastrian social law, Muslim economic and social rights, economic and social rights in the USSR.

The purpose of the dissertation is to study the historical development, theoretical and practical problems of economic and social human rights and freedoms based on historical and legal sources, national legislation and international regulatory legal acts, the scientific development of means to improve the relevant legislation, the search and provision of ways to improve existing regulatory legal acts.

The results obtained and scientific innovations of the study include the following aspects: description of the general and main features of socio-economic rights; consideration of the national and international history of the formation of economic and social rights; studying the current state of the mechanisms for ensuring and implementing the rights in question; consideration of guarantees for the protection of related rights in the current legislation of the Republic of Tajikistan; establishing the place of law in social security in the system of economic and social rights of the Republic of Tajikistan; research into the process of establishing judicial protection of economic and social rights in independent Tajikistan; analysis of the legal foundations and principles limiting economic and social rights and freedoms in the legislation of Tajikistan. The dissertation, based on historical and legal sources, revises the historical background for the emergence of the relevant law; for the first time in Tajik jurisprudence, the current state of legislation and the practice of implementing economic and social rights are reviewed, and it also presents specific approaches to their implementation, protection, and protection. An analysis of the system of economic and social rights, carried out not separately, but in conjunction with each other, made it possible to specify the legal state of social and economic security in the country. The results of this study make it possible to determine the ways of formation of the rights under consideration, the concept, essence, and place of these rights in the system of rights and freedoms of man and citizen, as well as to specify the forms, means and ways of their implementation, protection, and protection. Scientific provisions and practical proposals arising from the dissertation can be applied in the development and improvement of legislation in the socio-economic sphere, the development of government strategies, programs, and concepts, as well as mechanisms for protecting these rights.

The dissertation complements modern scientific legal sources related to social and economic rights and provides the basis for the development of legal regulation of socio-economic relations in the Republic of Tajikistan and the development of socio-economic support for the population from the state.